

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLÂHİYAT ANA BİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

124801

OSMANLI ŞEYHÜLİSLÂMLARINDAN ÇATALCALI ALİ
EFENDİ'NİN FETVALARINDA NİKAH (EVLENME AKDI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa OKUMUŞ

Danışman: PROF. DR. VECDİ AKYÜZ

124801
T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İSTANBUL, 2003

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	2
ÖNSÖZ	5
KISALTMALAR	7

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİNDE ŞEYHÜLİSLAMLIK VE FETVA MÜESSESESİ

I. ŞEYHÜLİSLAMLIK KURUMU	9
A. Şeyhülislam Terimi	9
B. Şeyhülislam Kurumunun Ortaya Çıkışı	10
C. Şeyhülislam Dairesi (Bâb-ı Meşihat)	12
D. Şeyhülislamın Tayini Ve Görevleri	15
E. Resmî Statüsü, Sosyal Ve Siyasal Etkinliği	17

F. Şeyhülislamın Azli	19
G. Şeyhülislamlar	20
H. Padişahlara Göre Meşihat Süreleri	21
II. FETVA MÜESSESESİ	31
A. Fetva Terimi, Tanımı Ve Mahiyeti	31
B. Fetva Usûlü	32
C. Fetva Ehliyeti Ve Müftülüğün Şartları	34
D. Fetva İle Kaza Arasındaki İlişki Ve Temel Farklar.....	35
E. Fetva Müessesesi	36
1. Osmanlı Öncesi Fetva Müessesesi	36
2. Osmanlılarda Fetva Müessesesi	38

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN (1041-1631 / 1103-1692) HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I. HAYATI VE ŞAHSİYETİ	41
A. Doğumu, Yetiştirilmesi Ve Eğitimi	41
B. İlmî Mevkîf	41
C. İlk Meşihati (Şeyhülislamlığı)	42
D. İkinci Meşihati (Şeyhülislamlığı)	43
E. Şahsiyeti	44

II. ESERLERİ	45
A. Genel Değerlendirme	45
B. “Fetâvâ-yı Ali Efendi” Adlı Eseri	45

İKİNCİ BÖLÜM

FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ’NİN KİTABÜ’N-NİKAH BÖLÜMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

I. NİKAH BÖLÜMÜ (KİTABÜ’N-NİKAH)	51
II. BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ	96
SONUÇ	104
BİBLİYOGRAFYA	106

ÖNSÖZ

Hamd Alemlerin Rabbine, Salât ve Selam O'nun nebisi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, onun âl ve ashabına ve din gününe kadar onlara ihsan üzere uyanlara olsun.

İslam Hukuk Tarihinin önemli konularından biri de fetva konusudur. İslamın ilk yıllarından bu güne gelinceye kadar İslam hukukuna dair çalışmalar, dağınık meseleleri bir araya getirme, konuları sistematize etme, kaide ve kanunlaştırma olarak tezahür etmiştir. Bu te'lif çalışmalarının bir kısmını da fetva kitapları oluşturmuştur. Osmanlı Döneminde ilmiye sınıfının zirvesi olan Meşihat-i İslamiye müessesesi ve Şeyhülislamların toplumsal olaylara bakış açısını sergileyen fetva kitapları, kanaatimizce, günümüzde gereken itibarı görmemektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Biz de bu eksiklikten yola çıkarak XVI. Asırda Şeyhülislamlık makamını işgal etmiş Çatalcalı Ali Efendi'nin, devrinde en muteber ve meşhur fetva kitaplarından sayılan "Fetâvâ-yı Ali Efendi" adlı eserini ve hassaten Nikah (Evlenme Akdi) bölümünü incelemeye çalıştık. Kaynak olarak Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan orijinal el yazması nüshalardan yararlandık.

Araştırmamız, giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde konumuzla bizzat ilgili olan Şeyhülislamlık kurumu ve Osmanlı öncesi ve Osmanlı Döneminde fetva müessesesini inceledik. Bu bölümde konumuzla doğrudan bağlantılı olduğu için Şeyhülislamlık kurumundan ve Şeyhülislamlardan biraz ayrıntılı olarak bahsetmeyi uygun gördük.

Birinci bölümde Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatını, ilmî şahsiyetini, hocalarını, yaşadığı devri, şeyhülislamlığını ve "Fetâvâ-yı Ali Efendi" adlı eserini tanıtmaya çalıştık.

Araştırmamızın ağırlıklı kısmını oluşturan İkinci bölümde ise Ali Efendi'nin "Fetâvâ-yı Ali Efendi" adlı eserinden Nikah bölümünü (Kitabü'n-Nikah) hem latinize ederek hem klasik fıkıh kitaplarıyla, hem de devrindeki fetva kitaplarıyla kıyaslama yaparak inceleyip bir fikir edinmeye çalıştık. Bölüm değerlendirmesi başlığı altında Salih b. Ahmed el-Kefevî'nin derlediği "Fetâvâ-yı Ali Efendi" esere istinaden fetvaların kaynağını, geçerliliğini, ve devrin fetva kitaplarıyla olan tutarlılığını incelemeye çalıştık. Sonuç bölümünde ise araştırmamızdan ulaştığımız sonuçları kısaca açıkladık.

Fetvalar latinize edilirken fetvaların yapılarını ve içinde geçen isimleri aynen muhafaza ederek, bununla hem fetvanın içeriği ve mahiyeti, hem de ifadesi hakkında bir fikir vermek istedik.

Devrin Türkçe'siyle yazılmış bu fetvalarda isimler oldukça sık tekrarlanmıştır. Biz de metindeki insicamı bozmamak için tekrar edilen isimleri aynen muhafaza ettik. Eserdeki varak numaralarını sol kenarda (V) harfiyle belirttik. Varaklar arasında bölünen cümlelerin arasına (/) işareti koyarak eserin orijinaline riayet etmeye çalıştık. Bölüm başlıkları Arapça olduğu için ayrıca anlam vermeyip orijinaline uyarak aynen yazmayı tercih ettik.

Yaptığımız bu çalışma esnasında kıymetli vakitlerini ayırıp engin müsamahaları ile yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen danışmanım ve değerli hocam Sayın Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ Beyefendiye, ihtisas yapmam ve yetişmemde emeği geçen, değerli eserlerinden ve fikirlerinden istifade ettiğim tüm hocalarıma, tezin oluşmasına katkıda bulunan bütün arkadaşlarıma, fakültemizin akademik personeline, güzel bir çalışma ortamı sağlayan Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi yetkililerine ve tüm çalışanlarına sevgi, saygı ve şükranlarımı sunarım.

Mustafa OKUMUŞ

İstanbul - 2003

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen madde, Adı geçen makale.
a.mlf.	: Adı geçen müellif
b.	: Bin.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
DİA.	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
h.	: Hicrî.
Haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazreti.
İA.	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
Ktp.	: Kütüphanesi.
m.	: Milâdî.
md.	: Maddesi.
nr.	: Numara.
nşr.	: Neşreden.
s.	: Sayfa.
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
sy.	: Sayı.
trc.	: Tercüme eden.
ts.	: Tarihsiz.
V.	: Varak.
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yy.	: Baskı yeri yok.
İst. Mft. Ktp.	: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi.

GİRİŞ
OSMANLI DEVLETİNDE ŞEYHÜLİSLAMLIK
VE FETVA MÜESSESESİ

I. ŐEHÜLİSLAMLİK KURUMU

A. Şeyhülislam Terimi

İslamın başı, reisi anlamında kullanılır.¹ İlimiye sınıfının başında bulunan şahsın unvanıdır.² İstilahta “ Fakihler arasında tartışmalı konuları çözüme kavuşturan muteber âlim ve fakihler için tazim lafzı ve şeref unvanı” olarak kullanılmıştır.³ Başlangıçta halk arasında meydana gelen anlaşmazlık ve ihtilâfları ilmen halle muktedir ilmi ve fazileti ile tanınmış en yüksek zevata verilen bir unvan iken, sonraları resmiyet kazanmış ve sadece müftü ve kadıların ilmiye sınıfının mercii olmak üzere Padişah tarafından iftâ makamına tayin olunan zat hakkında kullanılır olmuştur.⁴

Őeyhülislam tabiri ilk defa H. IV. asrın ikinci yarısında kullanılmaya başlamıştır.⁵ Bu asırdan itibaren “İslam” kelimesi pek çok kelimeyle birlikte kullanılır olmuş⁶ fakat bütün bu tabirler arasında sadece “Őeyhülislam” unvanı ulema ve sūfilere özgü kullanılarak⁷ devamlılığını muhafaza edebilmiş, diğerleri unutulup gitmiştir.

¹-Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.421.

²-Ali Emiri Efendi, “Meşihati İslâmiyye Tarihçesi”, *İlmiye Salnâmesi*, s.304.

³-Ali Emiri Efendi, a.g.e, s. 305; Kramers, J.H, “Şeyhülislam”md., İA, XI,485-486; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 347-348; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.174.

⁴-Erdoğan, Mehmet, a.g.e, s.421.

⁵-Ali Emiri Efendi, a.g.e, s. 304;

⁶-Kazıcı, Ziya, *İslam Türk Medeniyeti Tarihi*, s.136; Ali Emiri Efendi, a.g.e, s.304-305. Bu kelimelerden bir kaçı: Zeynü'l-İslam, Burhanü'l-İslam, Fahrü'l-İslam, Nizamü'l-İslam, Rükntü'l-İslam, Bahâü'l-İslam, Şemstü'l-İslam, Hücetü'l-İslam.

⁷-Kazıcı, a.g.e, s.136; Kramers, J. H, a.g.m, XI, 485.

Osmanlı Devleti tarihteki şanlı yerini almak için örgütlendiği dönemde halk arasında çok yaygın olan bu tabirin, Osmanlılarda resmî bir hüviyetle ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmediği gibi, ilk defa bu unvanı alan zatın kim olduğu da tespit edilememiştir. Fakat Fatih Kanunnamesinde “Müftî” , “Müftî efendi”, “Şeyhülislam” unvanları ile tesmiye edilen zatların ulemanın reisi olduğu kaydedilmiştir.⁸

Ayrıca Osmanlı Devletinde, “şeyhülislam” teriminden başka ilmiye sınıfı ile ilgili diğer önemli bir unvan da “Pâye-i fetvâ” unvanıdır. Pâye-i fetvâ, fiilen şeyhülislam olmayıp o makama namzet olanlara verilen bir şeref unvanıdır ki bu da sadece iki kişiye verilmiştir ki bunlar Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068-1657) ve Seyyid Fethullah Efendi (ö. 1061-1651) dir.⁹

Şeyhülislama bütün ilmiye sınıfı gibi “Efendi” denir. Ancak Eski asırlarda Şeyhülislam için kullanılan “Molla Çelebi”, “Mevlânâ” gibi unvanlar XVI. Yüzyılda terkedilmiştir.¹⁰ Genel olarak kuruma ise “Mansıb-ı Fetvâ”, “Mesned-i Fetvâ”, “Bâb-ı Meşihat”, “Bâb-ı Vâlây-ı Fetvâ”, “Meşihat-ı Celile-i İslâmiye”, “Dâru’l-Fetvâ” ve “Beytü’l-Fetvâ” gibi isimler verilmiştir.¹¹

B. Şeyhülislamlık Kurumunun Ortaya Çıkışı

Osman Gazi, devletin başına geçer geçmez Şeyh Edebâlî’yi müftî tayin etmiş; bundan 60 küsur yıl sonra Kazaskerlik, 63 sene sonra II. Murat zamanında Molla Fenârî’nin müftülüğe tayiniyle de Şeyhülislamlık ihdas edilmiştir.¹² Meşihat müessesesi kurulana kadar ülkede şer’î, ilmî, ve hukukî örgütlenme kazaskerlik kurumu altında olmuştur.¹³

⁸-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.174.

⁹-Ali Emiri Efendi, *a.g.e.*, s.318, Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.209-211.

¹⁰-Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, 150.

¹¹-Düzenli, Pehlül, *İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları*, s.9.

¹²-Danişmend, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, 38.

¹³-Dursun, Davut, *Yönetim-Din ilişkileri açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s.368.

Osmanlı Devleti dışında hiçbir İslam devletinde görülmeyen Şeyhülislamlık kurumunun kuruluşu konusunda üç görüş bulunmaktadır¹⁴: a) Ali Emiri Efendi ve Muradjea d'Ohson'a göre şeyhülislamlık müessesesi Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren vardır. b) Kâtip Çelebi'ye göre şeyhülislamlık ilk defa İstanbul'da fetvâ veren müftülerle başlamaktadır. Fetihden sonra İstanbul Kadılığına tayin edilen Hızır Bey ilk şeyhülislamdır. c) Süleyman Sadeddin, Ahmed Refik, R.C. Repp, Hezarfen Hüseyin Çelebi, Kara Çelebizade Abdülaziz ve Ahmet Atâ'nın ittifak ettiklerine göre ilk şeyhülislam Şemseddin Fenârî'dir¹⁵.

Ayrıca Ali Emiri Efendi, Şeyhülislam teriminin İstanbul'un fethinden önce Rumeli müftüsü (şeyhülislamı) olan Elvan Fakih'e verildiğini ve bu terimin o zaman sadece Rumeli Müftüleri için kullanıldığını ancak İstanbul'un fethinden sonra bu unvanın merkezi müftüye intikal ettiğini söylemektedir.¹⁶ Sadık Eraslan da aynı fikri benimseyerek ilk şeyhülislamın Elvan Fakih olarak kabul edilmesini gerektiğini çeşitli gerekçelerle ileri sürmektedir.¹⁷

J. H. Kramers de Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık kurumunun kuruluş gayesine matuf olarak üç teori ileri sürmüştür:

a) G. Demombynes'e ait olan, Osmanlı yönetiminin Memluk yönetimini taklit ederek, Memluk sultanının yanında yer alan Halifenin yerine, Osmanlı sultanlarının kendi yanlarında, Halifeye benzer şeyhülislamlara yer vermiş olmaları görüşü.

b) Osmanlı Sultanının, Ortodoks patriğini taklit ederek benzer şekillerde ulema sınıfını şeyhülislamlık terimi altında örgütlendiğini söyleyen görüş.

c) Osmanlı Devletinde, İslâmî tasavvufî akımların tesiriyle dünyevi bir hakimiyetin yanında dini bir otorite isteyen halkın dinî duygularının bir temsilcisi olarak, şeyhülislamlık kurumunun kurulduğunu savunan görüş.¹⁸

¹⁴-Kaydu, Ekrem, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, sy.2, s.201.

¹⁵-Kaydu, a.g.m., s.203-204.

¹⁶-Ali Emiri Efendi, a.g.e., s.317,

¹⁷-Eraslan, Sadık, *Şeyhülislamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiye*, s.27-34.

¹⁸-Kramers, J. H., "Şeyhülislam" md. İA., XI, 486-487.

Şeyhülislamlık kurumunun ortaya çıkışı ile ilgili olarak geliştirilen birinci ve ikinci teorinin imkansız olduğu anlaşılıyor. Zira Halifelik Osmanlı yönetimine geçince Şeyhülislamlık ortadan kalkması gerekirdi ki böyle bir şey vukua gelmemiştir. İkinciye gelince Osmanlı yönetiminin Ortodoks patriğini taklit etmesi mantıksal olarak fetihten sonra düşünülebilir. Şeyhülislamlık kurumu ise İstanbul'un alınışından önce örgütlendirilmiştir. Sonuç olarak üçüncü teori daha mantıklı görünmektedir.¹⁹

Şeyhülislamlığın ilk defa II. Murat zamanında beliren bir makam olduğu görüşünde olan Ekrem Kaydu'ya göre müessesenin kuruluşu tamamen II. Murat'ın şahsına ve devletin içinde bulunduğu sosyal şartlara bağlıdır.²⁰ Ayrıca bu dönemde Osmanlıları Sasanilerin desteğinde Şia hareketi de tehdit etmektedir. İçeride ve dışarıda Bâtînî , Rafizî ve Şia hareketlerine karşı Sünnî İslam'ın savunuculuğunu yapan Osmanlı yönetimi Sünnî İslam'ı yaymak ve güçlendirmek gerektiğini duymuş ve bunun için de Şeyhülislamlık kurumunu örgütlemiş olabilir.²¹

C. Şeyhülislamlık Dairesi (Bâb-ı Meşihat)

Şeyhülislamların 1241/1826 senesine ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı tarihe kadar müstakil daireleri yoktu. Fetva işlerine, Şeyhülislamın oturduğu konakta bakılır, konak müsait değilse uygun bir konağa çıkılır ve bunun selâmlık olarak kullanılan kısmında şeyhülislam dairesi erkânı bulunup meşihata ait işleri görürdü.²² 1826 yılında yeniçeri büyük karargâhı olan Süleymaniye'deki Ağa kapısı, meşihat makamı olarak Şeyhülislamlığa verildi ve 1922 yılına kadar burada kaldı. İşte Bâb-ı Meşihat Osmanlı devletinde özellikle 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra şeyhülislamların resmi dairelerine verilen ad oldu.²³ 1836

¹⁹-Dursun, Davut, *Yönetim-Din ilişkileri açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s.234; Düzenli, a.g.e., s.10.

²⁰-Kaydu, Ekrem, a.g.e., s.207.

²¹-Kazıcı, Ziya, a.g.e., s.139, Dursun, Davut, a.g.e., s.322.

²²-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.195-196.

²³-İpşirli, Mehmet., DİA, IV,362.

yılında iki kazaskerlik ve İstanbul kadılığı da bu binaya taşınmış Abdülmecit devrinde burada bir Fetvâhane tesis edilmiştir.²⁴

Bâb-ı Meşihat'ın günümüzde İstanbul Müftülüğü olarak kullanılan Fetvâhâne binası 1982-1985 yılları arasında tamamen yıktırılarak aslına uygun şekilde yeniden yapılmıştır. Giriş kapısının yanındaki iki katlı bina ise bugün yaklaşık 10.000 cilt sicilin muhafaza edildiği Şer'iyye Sicilleri Arşivi olarak kullanılmaktadır.²⁵

Bâb-ı Meşihat'a "Bâb-ı Fetvâ", "Fetvâhane" ve "Şeyhülislam kapısı" da denildiğini görüyoruz. Şeyhülislamın telhisçi²⁶, kethüda²⁷, çuhadar²⁸ ve saire gibi maiyet adamlarından başka başlarında Fetvâ Emîni bulunan ve önemli bir daire olan fetvâ kalemi vardı. Bu dairede müsevvid²⁹, mübeyyiz³⁰, mukabeleci³¹, kâtip, mühürdar ve müvezzîler³² bulunurdu.

1334 / 1915 senesinde neşrolunan "İlmiye Salnamesi" ne göre Şeyhülislamlık Kurumu şu şekilde gösterilmiştir³³:

Şeyhülislam, Müsteşar.

1. Fetvâhâne-i Âlî: Fetvâ Emîni, iki fetvâ emaneti muavini
a) Heyet-i İftâiyye (fetvâ odası): Reisü'l- Müsevvidin, müvezzî',
cevab-ı şifahî memuru, 28 müsevvid.

²⁴-Öztuna, a.g.e., 149-150; Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI,115.

²⁵-*İstanbul Ansiklopedisi*, I, 245-246; İpşirli, Mehmet, "Bâb-ı Meşihat"md, IV, 363.; Albayrak, Sadık, *Şeriatın Laikliğe*, s.353.

²⁶-Şeyhülislamın Hükümet nezdindeki memuru olup hukuka, dini işlere ve kanunlara ait muamelelerde hükümetle temas kurardı. (Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.198)

²⁷-Büyük devlet adamlarıyla zenginlerin işlerini gören kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Halk arasında "kâhyâ" denilirdi. (Pakalın, a.g.e., II,251)

²⁸-Eskiden Sarayın büyük memurlarından ve padişahların hizmetlerinde bulunanlardan birine verilen addır. Sonraları resmî dairelerin ayak hizmetlerini yapanlara da kullanılmıştır. (Pakalın, a.g.e., I, 384)

²⁹-Resmî dairelerde ve daha ziyade mektubî ve tahrirat kalemlerinde müsvedde kaleme alan kâtipler hakkında kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, a.g.e., II, 629)

³⁰-Müsveddeleri temize çekenlere denilir. (Pakalın, a.g.e., II, 629)

³¹-Devlet dairelerinde temize çekilen kağıtları müsveddeleriyle karşılıklı okuyup tatbik eden memur hakkında kullanılan bir terimdir. (Pakalın, a.g.e., II, 574)

³²-Verilen fetvaları mahalline ulaştırın memur hakkında kullanılan bir tabirdir. (Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.196)

³³-Ali Emiri Efendi, a.g.e., s. 140-152.

- b) İlâmât-ı Şer'iyeye Müdüriyeti (İlâmât Odası): İlâmât-ı Şer'iyeye Müdürü, 8 İlâmât-ı Şer'iyeye mümeyyizi, 9 İlâmât-ı Şer'iyeye mümeyyiz muâvini, taharri-i mesâil memuru, 5 birinci sınıf, 4 ikinci sınıf, 4 üçüncü sınıf müsevvid.
2. Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iyeye: Reis ve 7 aza.
Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iyeye Kalemi: 2 mümeyyiz, 4 birinci sınıf, 5 ikinci sınıf, 6 üçüncü sınıf kâtip.
3. Ders Vekâleti ve Meclis-i Mesâlih-i Talebe: Reis, 5 aza ve 1 kâtip.
Ders Vekâleti Kalemi: 1 Mümeyyiz ve 2 birinci sınıf, 1 üçüncü sınıf, 1 dördüncü sınıf kâtip.
4. Tetkîk-i Mesâhif Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi: Reis, 6 aza ve 2 kâtip.
5. Meclis-i Meşâyih: Reis, 2 aza ve 1 kâtip.
6. Mektûbî Dairesi: Mektupçu ve Mektupçu muâvini.
Mektûbî Kalemi: Mektûbî kalemi mümeyyizi, Mektûbî kalemi marûzat katibi, Mektûbî kalemi mukâbecisi, Mektûbî kalemi müsta'cele katibi, Mektûbî kalemi mühimme katibi, şifre memuru, 3 ikinci sınıf, 4 üçüncü sınıf katip.
7. İlmiye Muhâsebât Dairesi: Müdür, Müdür muâvini, mümeyyiz, 2 birinci sınıf, 6 ikinci sınıf, 1 üçüncü sınıf, 1 dördüncü sınıf katip ve İlmiye mutemedi.
8. Emvâl-i Eytam ve Beytûlmâl Müdüriyeti: Emvâli Eytam ve Beytûlmâl müdürü, müdür muâvini, muhasebecisi.
- a) Tahrirat Kalemi: Emvâli Eytam tahrirat mümeyyizi, 1 birinci sınıf, 4 üçüncü sınıf katip.
- b) Muhasebe Kalemi: Emvâli Eytam muhasebe mümeyyizi, 2 birinci sınıf, 2 ikinci sınıf, 2 üçüncü sınıf, 1 dördüncü sınıf katip.
- c) İdânât: 2 İdâne memuru, 1 birinci sınıf, 1 ikinci sınıf katip.
- d) Vezne: Veznedar, veznedar muâvini, 1 ikinci sınıf, 1 üçüncü sınıf katip.
- e) Beytûlmâl: Muhallefât mümeyyizi, muhasebe mümeyyizi, muhasebe katibi, muhallefât katibi, 3 üçüncü sınıf, 1 dördüncü sınıf katip 2 mülazım.

- f) Tahsil: Ser tahsildar, 5 tahsildar ve 1 muhammin.
9. Memurîn müdüriyeti: Müdür, mümeyyiz, 1 birinci sınıf, 2 ikinci sınıf, 3 üçüncü sınıf hulefa.
Levâzım ve Maâşat Kısmı: Memurîn-i tahakkukat ve levâzım mümeyyizi, 3 birinci sınıf, 3 ikinci sınıf, 3 üçüncü sınıf, 2 dördüncü sınıf hulefa.
10. Sicill-i Ahval Müdüriyeti: Müdür, mümeyyiz, 2 birinci sınıf, 1 ikinci sınıf, 6 üçüncü sınıf, 1 dördüncü sınıf katip.
11. Evrak Müdüriyeti: Müdür, müdür muâvini, mümeyyiz, 1 birinci sınıf, 3 ikinci sınıf, 3 üçüncü sınıf, 3 dördüncü sınıf hulefa.
İstatistik ve Dosya Kalemi: mümeyyiz ve 3 üçüncü sınıf hulefa.
12. Dâire-i Celîle-i Fetvâpenâhi Tabâbeti: 1 Tabip ve 1 katip.

D. Şeyhülislamın Tayini Ve Görevleri

Şeyhülislamın tayininde birinci derecede sadrazam etkilidir. Sadrazam, kazasker ve kazasker mazûlleri arasından, kendisiyle anlaşabileceği birisinin o makama tayin edilmesini isterdi. Bazen de Padişah, Sadrazama hiç sormadan kendisi uygun gördüğü kazasker veya mazûllerinden birisini Şeyhülislam yaptığı gibi sadrazamın mütalaasını alarak yaptığı da olmuştur.³⁴

Osmanlı devlet teşkilatında önemli memuriyetlerden biri olan şeyhülisamlığa tayin edilecek kimselerde belli özelliklerin bulunmasına özen gösterilmiştir.³⁵ Ebussuud Efendi şeyhülisamlığa gelene kadar kendisi de dahil Şeyhülislam tayininde belirlenmiş bir usûl yoktu. Genelde kazaskerlik, mevleviyet kadılığı ve müderrisliği yapmış kimselerden Şeyhülislam seçiliyordu. Ebussuud Efendiden sonra Şeyhülisamlık Rumeli Kazaskeri olanlara verilmiş; bazen de Anadolu kazaskeri ve ender olarak da bunun pâyelilerine verildiği olmuştur.³⁶

³⁴-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.189-190.

³⁵-Akgündüz, Murat, *19.Asır başlarına kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülisamlık*, s.88.

³⁶-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.177-178; Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s.240.

XIX. asırda nezâretlerin ortaya çıkışıyla Şeyhülislamlar “nâzır” olmuşlardır. Bu şekilde “nâzır” olarak tayinleri sadrazamla beraber Padişah ukdesinde bulunmaktaydı. Birinci ve İkinci Meşrutiyette de bu durum devam etmiştir.³⁷ XVI. Asır sonlarına kadar şeyhülisamlıktan azledilenlerin tekrar şeyhülisamlığa getirildiği görülmemişken, bu asırdan itibaren maztül şeyhülislamların tekrar bu göreve getirildiği ve bunun da ilk örneğinin Bostanzade Mehmet Efendi olduğu, 1588’de tayin olunan bu zatın üç yıl şeyhülisamlık görevini sürdürdükten sonra azledildiği ve 1592 yılında ikinci defa Şeyhülisamlığa tayin edilerek mükerrer Şeyhülisamlık geleneğini başlattığını görmekteyiz. Bu durum ileriki yıllarda tabii bir hal almış Sunullah Efendi de 36 yaşındayken ilk kez meşihat makamını ihraz ettikten sonra, ileriki hayatında meşihat makamına dört defa gelmiştir.³⁸

Osmanlılarda ilmiye sınıfının, klasik dönem İslam toplumlarında olduğu gibi, başlıca üç faaliyet alanı vardı: 1. İftâ 2.Kazâ (yargı) 3. Eğitim-Öğretim.³⁹ Şeyhülisamlık makamının görevlerine gelince, esas itibariyle müftî olan Şeyhülislamın en önemli görevi, kendisine sorulan çeşitli sorular hakkında dinin hükmünü açıklayan fetvalar vermesidir.⁴⁰ Bir müddet sonra Şeyhülislama bütün ilmiyenin “tertîp ve tensibi” verilmiş günümüzün Adalet Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu ile Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve yetkileri de devredilmiştir.⁴¹

XVI. asrın ortalarına kadar müderris, müftî ve kadıların atanmaları Sadrazam tarafından yürütülürken, bu tarihten sonra sancak ve kaza müftîleri, kadılar ve kazaskerlerin atanmaları Şeyhülisamlığa bırakılmıştır.⁴² Şeyhülislamın başka bir vazifesi 1759 yılında III. Mustafa tarafından başlatılan “Huzur Dersleri”ne katılacak ulemayı seçmektir. Ramazan aylarında sarayda yapılan bu derslere “mukarrir” denilen

³⁷-Boyacıoğlu, Ramazan, *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, s. 54-55.; Eraslan, Sadık a.g.e., s. 54-77.; Kramers, J.H., a.g.m., İA, XI, 488.

³⁸-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet İlmiye Teşkilatı*, s. 192, 3 nolu dipnot; Kazıcı, Ziya, a.g.e., s.241-242.

³⁹-Boyacıoğlu, Ramazan, *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, s.46.

⁴⁰-Dursun, Davut, *Yönetim-Din ilişkileri açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s.326.

⁴¹-İrfan, Yücel, “Diyanet İşleri Başkanlığı” md., DİA, IX, 455.

⁴²-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.103-104.

huzur dersi hocasıyla, “muhataplar” denilen dinleyiciler katılır, padişahın huzurunda mütalaa yaparlardı.⁴³

E. Resmî Statüsü, Sosyal Ve Siyasal Etkinliği

Şeyhülislamlık kurumunun Osmanlı siyasi-idari sisteminde güçlü bir yeri vardır. Bu gücünün en önemli kaynağı, sahip olduğu halk desteği ve içerisinde bulundurduğu adliye ve fetva kurumlarıdır.⁴⁴

Şeyhülislamın Osmanlı Devleti protokolünde yeri Vezir-i azamdan sonra gelmekteydi.⁴⁵ XVI. Asrın ortalarına kadar siyasi-idari sistem içerisinde, “Divan-ı Hümayun”un üyesi olan “kazaskerlerin yeri Şeyhülislamlardan üstündü.⁴⁶ Fakat daha sonraları Ebussuud Efendinin meşihat makamına gelmesiyle Şeyhülislamlık makamı, Kazaskerlik makamının üzerine çıkmıştır.⁴⁷ Ancak biraz önce de belirttiğimiz üzere protokolde Vezir-i azamdan sonra gelen Şeyhülislam, Osmanlı Devletinde din asıl ve devlet onun fer’i olarak görüldüğünden, görünüşte vezir-i azam ile aynı derecede sayılmış ise de prestij olarak ondan yüksekti.⁴⁸

Şeyhülislamın Divan üyesi değillerdi. Bu yüzden divanda şer’i işleri kazaskerler görürlerdi.⁴⁹ Fakat şeyhülislamın kendi vazifelerini ilgilendiren konularda istedikleri zaman Divân-ı Hümayuna katılabilirlerdi.⁵⁰ Bununla beraber harp ilan gibi mühim işlerde, memleketin diğer alimleri ve divan dışındaki erkân gibi müftî ve şeyhülislamın da Divan’a davet ediliyorlardı.⁵¹

⁴³-Mardin, Ebü'l- ulâ, *Huzur Dersleri*, I, 13 vd.; Dursun, Davut, a.g.e., s.238-239.

⁴⁴-Dursun, Davut, a.g.e., s.321.

⁴⁵-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 178; Dursun, Davut, a.g.e., s.323.

⁴⁶-Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, XIV, 37; İpşirli, Mehmet, “İlmiye” md., DİA, XXII, 143.

⁴⁷-Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukuât*, I, 114; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.153; İpşirli, Mehmet, “İlmiye” md., DİA, XXII, 143.

⁴⁸-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.178.

⁴⁹-Ali Emiri Efendi, “*Meşihat-i İslamiyye Tarihçesi*”, *İlmiye Salnamesi*, s. 312; Baltacı, Cahit, *XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s.53-54.

⁵⁰-Eraslan, Sadık, *Şeyhülislamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiye*, s.38.

⁵¹-Ali Emiri Efendi, “*Meşihat-i İslamiyye Tarihçesi*”, *İlmiye Salnamesi*, s. 312.

Tanzimattan sonraki siyasi-idari değişiklerle Şeyhülislamlık makamının yetkileri de değişikliğe uğramış; Şeyhülislamlar 1868 yılında kurulan “Şûra-yı Devlet”e üye olarak kabul edilmemiş; nâzırlardan biri haline getirilmiş, görevleri dini işler ve tedrisatla sınırlandırılmış, sosyal hayatı ilgilendiren bir dizi yasa hazırlayan “Şûra-yı Devlet” meclisi, Şeyhülislamlardan fetva almaya gerek bile duymamış, sonuç olarak bu uygulamalar Şeyhülislamların siyaset üzerindeki nüfuzunu baltalamış, Osmanlı Devletinin yıkılmasıyla birlikte Meşihat makamı da tarihe karışmıştır.⁵²

Şeyhülislamların en büyük ayrıcalıklarından biri, Padişahın kendisini oturduğu yerden karşılamaması, merasimlerde ayağa kalkarak karşılaması, şeyhülislamın, padişahın ellerini ve omuzlarını iki eliyle tuttuktan sonra hükümdarın yakasını veya omzunu öpmesi, asla elini öpmemesidir. Sadrazamı ise padişah oturarak karşılamıştır.

Ayrıca İlmiye sınıfına ne hapis, ne de idam cezası verilebilirdi. Sadece azledilebilir ve sürülebilirlerdi. Nadiren idam cezası verilenler de⁵³ önce ulema kimliğinden çıkartılıp kendilerine askeri rütbe tevcih edildikten sonra, cezaya çarptırılırlardı.⁵⁴

XVII. asırdan itibaren önemli devlet işlerinde Şeyhülislamlara danışmak adet halini almıştı. Burada şu hususu da belirtmek gerekmektedir. Güçlü şeyhülislamlar, padişahı ve dolayısıyla devleti kontrol altında tuttuğu gibi; güçlü padişahlar karşısındaki zayıf şeyhülislamlar da padişah ve devletin siyasi ve sosyal kararlarını ve uygulamalarını meşrulaştırıcı rol oynamışlardır.⁵⁵

⁵²-Akgündüz, Murat, *XIX..Asır başlarına kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, s.116.; Düzenli, a.g.e., s. 10.

⁵³-Osmanlı tarihinde idam edilen şeyhülislamlar üç tanedir: Âhizade Hüseyin Efendi, Hocasade Mes’ud ve Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi’dir.

⁵⁴-Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, 147-148.

⁵⁵-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, İ.Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.188., Kazıcı, Ziya, *İslam Türk Medeniyeti Tarihi*, s.141.

XIX. asırda ıslahat hareketleri çerçevesinde Osmanlı devlet kurumlarının Batı ölçülerine göre reforma ve uyarlamaya tabi tutulmaya başlamasıyla şeyhülislamlık ve ulemanın sosyal ve siyasal açıdan nüfuzu kademeli olarak azaltılmış; II. Mahmut (1808-1839) devrinden itibaren ilmiye sınıfı her alanda sahip olduğu önemi kaybetmeye başlamış ve bu süreç 1923'e kadar devam etmiştir.⁵⁶

F. Şeyhülislamın Azli

XVII. asra kadar şeyhülislamlar “kayd-ı hayat” ile yani hayat boyu meşihat makamına getirilirdi.⁵⁷ Fakat aşağıdaki “Padişahlara göre meşihat süreleri” tablosunda da görüleceği üzere Kanuni Sultan Süleyman devrine Çivizade Muhiddin Efendi'nin 1542'de azledilmesiyle bu gelenek bozulmuş Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi'nin azline kadar devam etmiştir. Bundan sonra azledilen Şeyhülislama rastlamıyoruz.

Şeyhülislamların azil sebeplerini şöyle sıralayabiliriz.

1. Vezir-i azamlarla aralarının iyi olmaması,
2. Vezir-i azam aleyhine padişaha bir şikayette bulunması,
3. İsyân hadisesi,
4. İhtiyarlık dolayısıyla sağlık durumlarının görevlerini engellemesi,
5. Maiyetinin işlere müdahalesiyle dedikoduya sebep olmaları,
6. Bazı durumlarda makamına uygun olmayan tutum ve davranış sergilemeleri.

Azledilen Şeyhülislamlara Bostanzade Muhyiddin Efendi (1006-1597) 'den itibaren arpalık tahsis verilmiştir.⁵⁸ Azledilen şeyhülislama haber, “Çavuşbaşı”

⁵⁶-Boyacıoğlu, Ramazan, *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, s.47-50.

⁵⁷-Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 350.; Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. y.y. Osmanlılarda Devlet teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s.132.

⁵⁸-Arpalık: Vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi askeri sınıf ile ilmiye sınıfından mâzûl şeyhülislam, kazasker ve mevâlinin geçinmeleri tahsis olunan muvakkat mazuliyet ve yahut emeklilik maaşdır. (Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.118.)

vasıtasıyla bildirilir, hastalık, yaşlılık sebebi veya sadrazamın ısrarıyla görevin bırakılması gerektiği durumlarda ise “Reisü'l-küttâb” gönderilirdi.⁵⁹

XVII. asırdan itibaren azledilen şeyhülislamın tekrar şeyhülislam olabildiklerini görmekteyiz. Nitekim Sunullah Efendi çeşitli defalar bu makama gelmiştir. Azledilen şeyhülislamın, yerine tayin edilen şeyhülislamla görüşmesi yasaklanmıştı. Ayrıca mazûl şeyhülislamlardan sürgüne gönderilenler de olmuştur.⁶⁰ Son azledilen Şeyhülislam da Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi (1910) olmuştur.

G. Şeyhülislamlar

İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenâri'nin tayin tarihi olan 1424/1425 tarihinden son Şeyhülislam olan Medenî Mehmet Nûrî Efendi'nin iskat tarihi olan 1922'ye kadar Meşihat-i İslamiyye müessesesi 496 sene devam etmiştir. Bu müddet içinde 185 değişme vuku bulmuş ve 54 kez de aynı kişiler Meşihat-i İslamiyye makamını ihraz etmişlerdir. Mükerrer tayinler çıkarıldığı takdirde bu müddet zarfında 129 Şeyhülislam bu makamda kalmıştır. Bu sayının dışında bazı kaynaklarda iki şeyhülislam ismine daha rastlanmaktadır. Bunlar, Molla Yegân ile Yekçeşm Hüseyin Efendi'dir. Şu halde sayı 131'e çıkmaktadır. Her bir Şeyhülislama ortalama 3 yıl 10 ay kadar görev süresi düşmektedir.

131 Şeyhülislam içinden 9'u Boşnak, Gürcü, Çerkez veya Arnavut asıllı olup, diğerleri Türk asıllıdır. Büyük çoğunluğunun babası ve dedesi de ilmiye sınıfındandır; hatta kazasker ve şeyhülislam olanları da bulunmaktadır. Şeyhülislamın içerinde müstesna bilginler, yazarlar, şairler, hattatlar, bestekârlar, hukukçular, büyük devlet adamları olmuştur. Şeyhülislamlar arasında en uzun fetva müddetinde 28 yıl 11 ay ile Ebussuud Efendi bulunmuştur.⁶¹

⁵⁹-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.192-193.

⁶⁰-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.192-195.

⁶¹-Ertan, Veli, *Tarihte Meşihat makamı, İlmiye makamı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, s.14-16; Şeyhülislamın hayat hikayeleri için bkz. Ahmet Rifat Efendi, *Devhatü'l- Meşayih Maa zeyl; Öztuna, Yılmaz, a.g.e., II, 148-149;*

Osmanlı devletinde Şeyhülislam pâyesi alıp da şeyhülislam olmayan tek kişi Seyyid Fethullah Efendi'dir.⁶² XVII. Asır ortalarına kadar herhangi bir sebeple hiçbir Şeyhülislam idam edilmemişken, bu tarihten sonra üç Şeyhülislam idam edilmiştir.⁶³

H. Padişahlara Göre Meşihat Süreleri

Şeyhülislamların Padişahlara göre tayin, azil, iskat, istifa gibi meşihat makamında buldukları ve ayrıldıkları tarihleri şu şekilde sıralayabiliriz⁶⁴:

Sultan II. Murat zamanı: 1421-1444

Molla Şemsettin Fenârî Efendi	1424-1431 – ölüm
Molla Fahrettin Acemî Efendi	1431-1444 – devam

Fatih Sultan Mehmet zamanı: 1.kez 1444-1481

Molla Fahrettin Acemî Efendi	1444-1460 – ölüm
Molla Hüsrev Efendi	1460-1480 – ölüm
Molla Gürânî Efendi	1480-1481 – devam

Sultan Bayezid II. Zamanı: 1481-1512

Molla Gürânî Efendi	1481-1488 – ölüm
Molla Abdülkerim Efendi	1488-1495 – ölüm
Arap Alâettin Efendi	1495-1496 – ölüm
Efdâlzâde Hamidüddin Efendi	1496-1503 – ölüm
Zembilli Ali Efendi	1503-1512 – devam

⁶²-Ali Emiri Efendi, a.g.e., s.318.; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet İlmiye Teşkilatı*, s.209-211.

⁶³-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s.223-226.

⁶⁴-İlmiye Salnâmesi: birinci defa: *Osmanlı İlmiye teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, (haz: Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş); Ertan, Veli, *Tarihte Meşihat makamı, İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, s.14-16; Altınsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s.275. vd.

Yavuz Sultan Selim I. Zamanı: 1512-1520

Zembilli Ali Efendi 1512-1520 – devam

Kanuni Sultan Süleyman zamanı: 1520-1566

Zembilli Ali Efendi 1520-1526 – ölüm
İbni Kemal Ahmet Şemsettin Efendi 1526-1533 – ölüm
Sadi Sadullah Çelebi Efendi 1533-1538 – ölüm
Çivizade Muhittin Efendi 1538-1542 – azil
Hamitli Abdülkadir Efendi 1542-1543 – istifa
Fenârîzade Muhittin Efendi 1543-1545 – istifa
Ebûssuut Efendi 1545-1566 – devam

Sultan II. Selim zamanı: 1566-1574

Ebûssuut Efendi 1566-1574 – ölüm
Konyalı Hamit Efendi 1574-1574 – devam

Sultan III. Murat zamanı: 1574-1595

Konyalı Hamit Efendi 1574-1577 – ölüm
Kadıızade Ahmet Şemsettin Efendi 1577-1580 – ölüm
Mâlûlzade Mehmet Efendi 1580-1582 – istifa
Çivizade Mehmet Efendi 1582-1587 – ölüm
Müeyyetzade Abdülkadir Efendi 1587-1589 – azil
Bostanzade Mehmet Efendi 1589-1592 – azil
Bayramzade Zekeriya Efendi 1592-1593 – ölüm
Bostanzade Mehmet Efendi 1593-1595 – devam

Sultan III. Mehmet zamanı: 1595-1603

Bostanzade Mehmet Efendi	1595-1598 – ölüm
Hoca Sadettin Efendi	1598-1599 – ölüm
Sunullah Efendi	1599-1601 – azil
Ebü'l-Meyamin Mustafa Efendi	1603-1603 – devam

Sultan I.Ahmet zamanı: 1603-1617

Ebü'l-Meyamin Mustafa Efendi	1603-1604 – azil
Sunullah Efendi	1604-1606 – azil
Ebü'l-Meyamin Mustafa Efendi	1606-1606 – ölüm
Sunullah Efendi	1606-1608 – azil
Hoca Sadettinzade Şerif Mehmet Efendi	1608-1615 – ölüm
Hoca Sadettinzade Mehmet Esad Efendi	1615-1617 – devam

Sultan I. Mustafa zamanı:1617-1618

Hoca Sadettinzade Mehmet Esad Efendi	1617-1618 – devam
--------------------------------------	-------------------

Sultan II. Osman zamanı: 1618-1622

Hoca Sadettinzade Mehmet Esad Efendi	1618-1622 – devam
--------------------------------------	-------------------

Sultan I. Mustafa (2.Padişahlığı) zamanı:1622-1623

Hoca Sadettinzade Mehmet Esad Efendi	1622-1622 – istifa
Şeyhülislam Yahya Efendi	1622-1623 – devam

Sultan IV. Murat zamanı: 1623-1640

Şeyhülislam Yahya Efendi	1623-1623 – azil
--------------------------	------------------

Hoca Sadettinzade Mehmet Esad Efendi	1623-1625 – ölüm
Şeyhülislam Yahya Efendi	1625-1632 – azil
Ahizade Hüseyin Efendi	1632-1634 – azil
Şeyhülislam Yahya Efendi	1634-1640 – devam

Sultan İbrahim zamanı:1640-1648

Şeyhülislam Yahya Efendi	1640-1644 – ölüm
Ebu Sait Mehmet Efendi	1644-1646 – azil
Muit Ahmet Efendi	1646-1647 – ölüm
Hacı Abdürrahim Efendi	1647-1648 – devam

Sultan IV. Mehmet zamanı:1648-1687

Hacı Abdürrahim Efendi	1648-1649 – azil
Mehmet Bahaî Efendi	1649-1651 – azil
Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi	1651-1651 – azil
Ebu Sait Mehmet Efendi	1651-1652 – azil
Mehmet Bahaî Efendi	1652-1654 – ölüm
Ebu Sait Mehmet Efendi	1654-1655 – azil
Hüsamzade Abdurrahman Efendi	1655-1656 – istifa
Hocazade Mesut Efendi	1656-1656 – azil
Hanefi Mehmed Efendi	1656-1656 – azil
Balizade Mustafa Efendi	1656-1657 – azil
Bolevî Mustafa Efendi	1657-1659 – azil
Esirî Mehmed Efendi	1659-1662 – azil
Sunizade Mehmed Emin Efendi	1662-1662 – azil
Mınkarizade Yahya Efendi	1662-1674 – ölüm
Çatalcalı Ali Efendi	1674-1686 – azil
Ankaralı Mehmed Efendi	1686-1687 – ölüm
Debbağzade Mehmed Efendi	1687-1687 – devam

Sultan II. Süleyman zamanı:1687-1691

Debbağzade Mehmed Efendi	1687-1688 – azil
Seyyit Feyzullah Efendi	1688-1688 – azil
Debbağzade Mehmed Efendi	1688-1690 – azil
Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	1690-1691 – devam

Sultan II. Ahmet zamanı: 1691 –1695

Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	1691-1692 – azil
<i>Çatalcalı Ali Efendi</i>	<i>1692-1692 – ölüm</i>
Ebu Saitzade Feyzullah Feyzi Efendi	1692-1694 – azil
Sadrettinzade Sadık Mehmed Efendi	1694-1695 – devam

Sultan II. Mustafa zamanı: 1695-1703

Sadrettinzade Sadık Mehmed Efendi	1695-1695 – azil
İmam Mehmed Efendi	1695-1695 – azil
Seyyit Feyzullah Efendi	1695-1703 – azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi	1703-1703 – istifa

Sultan III.Ahmet zamanı: 1703-1730

İmam Mehmed Efendi	1703-1704 – azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi	1704-1707 – azil
Sadrettinzade Sadık Mehmed Efendi	1707-1708 – azil
Ebezade Abdullah Efendi	1708-1710 – azil
Paşmakçızade Seyyit Ali Efendi	1710-1712 – ölüm
Ebezade Abdullah Efendi	1712-1713 – azil
Mehmed Atâullah Efendi	1713-1713 – azil
İmam Mahmut Efendi	1713-1714 – azil
Mirza Mustafa Efendi	1714-1715 – azil

Menteşzade Abdurrahim Efendi	1715-1716 – azil
Kara İsmail Naim Efendi	1716-1718 – azil
Yenişehirli Abdullah Efendi	1718-1730 – azil
Mirzazade Mehmed Efendi	1730-1730 – devam

Sultan I. Mahmut zamanı: 1730-1754

Mirzazade Mehmed Efendi	1730-1731 – istifa
Paşmakçızade Abdullah Efendi	1731-1732 – azil
Ebü'l-hayr Ahmet Efendi	1732-1733 – azil
İsmail Efendizade İshak Efendi	1733-1734 – ölüm
Dürrî Mehmed Efendi	1734-1736 – azil
Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	1736-1745 – ölüm
Pîrizade Mehmed Sahip Efendi	1745-1746 – azil
Hayatizade Mehmed Emin Efendi	1746-1746 – azil
Mehmed Zeyni Efendi	1746-1748 – azil
İsmail Efendizade Mehmet Esat Efendi	1748-1749 – azil
Kara Halil Efendizade Mehmet Sait Efendi	1749-1750 – azil
Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	1750-1754 – devam

Sultan III. Osman zamanı: 1754-1757

Feyzullah Efendizade Mustafa Efendi	1754-1755 – azil
Vassaf Abdullah Efendi	1755-1755 – azil
Damatzade Feyzullah Efendi	1755-1756 – azil
Dürrizade Mustafa Efendi	1756-1757 – azil
Damatzade Feyzullah Efendi	1757-1757 – devam

Sultan III. Mustafa zamanı: 1757-1774

Damatzade Feyzullah Efendi	1757-1758 – azil
Mehmed Salih Efendi	1758-1759 – azil

Çelebizade İsmail Asım Efendi	1759-1760 – ölüm
Hacı Veliyüddin Efendi	1760-1761 – azil
Ebubekir Efendizade Ahmet Efendi	1761-1762 – azil
Dürrizade Mustafa Efendi	1762-1767 – azil
Hacı Veliyüddin Efendi	1767-1768 – ölüm
Pîrizade Mehmet Sahip Efendi	1768-1770 – ölüm
Mirzazade Mehmet Sait Efendi	1770-1773 – istifa
Şerifzade Mehmet Şerif Efendi	1773-1774 – devam

Sultan I. Abdülhamit zamanı: 1774-1789

Şerifzade Mehmed Şerif Efendi	1774-1774 – azil
Dürrizade Mustafa Efendi	1774-1774 – azil
İvaz Mehmet Paşazade İbrahim Beyefendi	1774-1775 – azil
Camgöz Mehmet Emin Efendi	1775-1776 – azil
Vassafzade Mehmet Esat Efendi	1776-1778 – azil
İshak Efendizade Mehmet Şerif Efendi	1778-1782 – istifa
Karahisarlı Seyyit İbrahim Efendi	1782-1783 – ölüm
Dürrizade Mehmet Atâullah Efendi	1783-1785 – azil
İvaz Mehmet Paşazade İbrahim Beyefendi	1785-1785 – azil
Arapzade Ahmet Atâullah Efendi	1785-1785 – ölüm
Dürrizade Mehmet Arif Efendi	1785-1786 – azil
Müftüzade Ahmet Efendi	1786-1787 – azil
Mekkî Mehmet Efendi	1787-1788 – azil
Seyyit Mehmet Kâmil Efendi	1788-1789 – devam

Sultan III. Selim zamanı: 1789-1807

Seyyit Mehmet Kâmil Efendi	1789-1789 – azil
İshak Efendizade Mehmet Şerif Efendi	1789-1789 – azil
Hamidizade Mustafa	1789-1791 – azil
Seyyit Yahya Tevfik Efendi	1791-1791 – ölüm

Dürrizade Mehmet Efendi	1792-1798 – azil
Mustafa Aşir Efendi	1798-1800 – azil
Samanizade Ömer Hulusi Efendi	1800-1803 – azil
Salihzade Ahmet Esat Efendi	1803-1806 – azil
Şerifzade Mehmet Atâullah Efendi	1806-1807 – devam

Sultan IV. Mustafa zamanı: 1807-1808

Şerifzade Mehmet Atâullah Efendi	1807-1807 – azil
Samanizade Ömer Hulusi Efendi	1807-1807 – istifa
Şerifzade Mehmet Atâullah Efendi	1807-1808 – azil
Arapzade Mehmet Arif Efendi	1808-1808 – devam

Sultan II. Mahmut zamanı: 1808-1839

Arapzade Mehmet Arif Efendi	1808-1808 – azil
Salihzade Ahmet Esat Efendi	1808-1808 – azil
Dürrizade Abdullah Efendi	1808-1810 – azil
Samanizade Ömer Hulusi Efendi	1810-1812 – istifa
Dürrizade Abdullah Efendi	1812-1815 – azil
Mehmet Zeyni Efendi	1815-1818 – azil
Mekkîzade Mustafa Asım Efendi	1818-1819 – azil
Hacı Halil Efendi	1819-1821 – azil
Yasincizade Abdulvahab Efendi	1821-1822 – azil
Sıddıkzade Ahmet Reşit Efendi	1822-1823 – azil
Mekkîzade Mustafa Asım Efendi	1823-1825 – azil
Kadızzade Mehmet Tahir Efendi	1825-1828 – istifa
Yasincizade Abdulvahab Efendi	1828-1833 – azil
Mekkîzade Mustafa Asım Efendi	1833-1839 – devam

Sultan Abdülmecit zamanı: 1839-1861

Mekkîzade Mustafa Asım Efendi	1839-1846 – ölüm
Ahmet Arif Hikmet Beyefendi	1846-1854 – ölüm
Meşrebzade Mehmet Arif Efendi	1854-1858 – ölüm
Seyyit Mehmet Sadettin Efendi	1858-1861 – devam

Sultan Abdülaziz zamanı: 1861-1876

Seyyit Mehmet Sadettin Efendi	1861-1863 – azil
Atıfzade Ömer Hüsamettin Efendi	1863-1866 – azil
Hacı Mehmet Refik Efendi	1866-1868 – azil
Akşehirli Hasan Fehmi Efendi	1868-1871 – azil
Mir Ahmet Muhtar Beyefendi	1871-1872 – azil
Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi	1872-1874 – azil
İmam Hasan Hayrullah Efendi	1874-1874 – azil
Akşehirli Hasan Fehmi Efendi	1874-1874 – azil
İmam Hasan Hayrullah Efendi	1876-1876 – devam

Sultan V. Murat zamanı: 1876-1876

İmam Hasan Hayrullah Efendi	1876-1876 – devam
-----------------------------	-------------------

Sultan II. Abdülhamit zamanı: 1876-1909

İmam Hasan Hayrullah Efendi	1876-1877 – azil
Hacı Kara Halil Efendi	1877-1878 – azil
Mir Ahmet Muhtar Beyefendi	1878-1878 – azil
Uryanizade Ahmet Esat Efendi	1878-1889 – ölüm
Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi Efendi	1889-1891 – azil
Mehmet Cemalettin Efendi	1891-1909 – istifa
Mehmet Ziyaettin Efendi	1909-1909 – istifa
Mehmet Ziyaettin Efendi	1909-1909 – devam

Sultan V. Mehmet (Mehmet Reşat) zamanı: 1909-1918

Mehmet Ziyaettin Efendi	1909-1909 – istifa
Mehmet Sahip Molla Beyefendi	1909-1910 – istifa
Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi	1910-1910 – azil
Musa Kâzım Efendi	1910-1911 – istifa
Musa Kâzım Efendi	1911-1911 – istifa
Abdurrahman Nesip Efendi	1911-1912 – istifa
Mehmet Cemalettin Efendi	1912-1912 – istifa
Mehmet Cemalettin Efendi	1912-1913 – iskat
Mehmet Esat Efendi	1913-1913 – iskat
Mehmet Esat Efendi	1913-1914 – istifa
Mustafa Hayri Efendi	1914-1916 – istifa
Musa Kâzım Efendi	1916-1917 – istifa
Musa Kâzım Efendi	1917-1918 – devam

Sultan VI. Mehmet (Vahdettin) zamanı: 1918-1922

Musa Kâzım Efendi	1917-1918 – istifa
Dağistanlı Ömer Hulûsi Efendi	1918-1918 – istifa
Haydarizade İbrahim Efendi	1918-1919 – istifa
Haydarizade İbrahim Efendi	1919-1919 – istifa
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi	1919-1919 – istifa
Haydarizade İbrahim Efendi	1919-1920 – istifa
Haydarizade İbrahim Efendi	1920-1920 – istifa
Dürrizade Abdullah Efendi	1920-1920 – istifa
Tokatlı Mustafa Sabri Efendi	1920-1920 – istifa
Medenî Mehmet Nuri Efendi	1920-1920 – istifa
Medenî Mehmet Nuri Efendi	1920-1922 – iskat

II. FETVA MÜESSESESİ

A. Fetva Terimi, Tanımı ve Mahiyeti

“Yiğit, delikanlı” anlamına gelen “fetâ” kelimesinden gelen fetva (fütyâ, çoğulu, fetâvâ, fetâvî) sözlükte; bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, veya güçlükleri çözen kuvvetli cevaplar manasındadır.⁶⁵

İstılahta fetva, sorulan dini bir meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevaptan, açıkladığı hükümden ibarettir. Örfte ise sorulan dini sorulara müftüler tarafından yazı ile verilen cevaptır.

Fıkhî bir meselenin hükmünü fetvaya yetkili kişilerden sormaya *istiftâ (suâl)*, fetvayı isteyene *müsteffî (sâil)*, böyle bir meseleyi açıklamaya veya meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya *iftâ*, verdiği fetva ile hükmü açıklayana da *müftî (mucib)* denir. Kendisine dayanılarak fetva verilen şer’î hükme veya bir hadise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetva için tercih edilene *müftâ-bih*, müftünün fetva verirken ve müsteffînin fetva isterken bilmeleri ve riayet etmeleri gereken usul ve kaidelere *âdâbü’l-müftî (âdâbü’l-fetva, resmü’l-müftî)*, bir mesele hakkındaki muhtelif fıkhi görüşlerden hangisinin fetvaya daha elverişli olduğunu gösteren tabirlere *alâmâtü’ü-l iftâ (alâmâtü’ü-l fetva)* denir.⁶⁶

⁶⁵-İbni Manzur, *Lisanü’l-Arab*, XV, 147-148; Ragıb el-İsfehâni, *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, s. 561; Atar, Fahrettin, “*fetva*” md., DİA, XII, 486.

⁶⁶-Atar, Fahrettin, “*fetva*” md., DİA, XII, 487.

Yine Kur'an-ı Kerimde fetva kelimesi dokuz ayette geçmekte olup bunların sözlük anlamlarına uygun olarak bir konuda görüş sorma veya fikir bildirme, rüyayı yorumlama, v.b anlamlara gelmektedir.⁶⁷

Fıkıh usûlünde müftî esasen müctehid anlamında kullanılır. Müctehid olmayıp mukallid sayılan bir fakihe müftî denilmesi, müctehidlerin fetvalarını nakil ve hikaye etmesi itibariyle mecazdır.⁶⁸

İslam Hukuk alimlerinin fetvalarını ihtiva eden eserler genel olarak “Fetâvâ”, “Nevâzil”, “Vâkıât” ve “Mesâil” gibi isimlerle isimlendirilir.

B. Fetva Usûlü

Kur'an-ı Kerimde fetva usûlünün dayanağı Nahl suresi 43.ayet ve Enbiya suresi 7. ayet-i kerimelerindeki “bilmiyorsanız ehline sorunuz” ifadesidir. Genel bir tabir olarak kullanılan bu temel prensip “Ehl-i Zikir” (Kur'an Ehli) tabirinden dolayı genelde dinî içerikli konular için kullanılmıştır. Kendisine danışılması gereken ehil kişilerde bulunması gereken yeterlilik de Nisâ suresi 83. ayet-i kerimesinde istinbât (tahlil ve yorum) yeteneği olarak belirtilmiştir.

Bu fetva usûlü günümüze kadar gelişme göstererek devam etmiş; Hicretin I. asrından IV. asrına kadar fetva, “ictihad” müftü de “müctehid” sayılmış; bu asırdan sonra ise fetva, genelde öncekilerin fetvalarını nakilden ibaret olmuştur.⁶⁹

Dört mezhebin fıkıh alimleri, müctehid olan müftünün Kur'an ve Sünnete dayanarak ictihad etmesi, müctehid olmayan müftünün ise bir müctehidin görüşünü aktararak fetva verebileceği konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁷⁰

⁶⁷-Abdülbâki, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazı'l- Kur'ani'l- Kerim*, “ftv.” md., s.650.

⁶⁸-Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslamiye Kamusu*, I, 246.

⁶⁹-Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, s.5-6.

⁷⁰-Atar, Fahrettin, *a.g.m. DİA.*, XII, 491.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), aynı zamanda İslamın ilk müftüsüdür. Hz. Peygamber'in vahiy ve vahiy kontrolündeki ictihadları istisna edilirse, bu devrede fetva usûlü Kitap, Sünnet ve Kıyas; daha sonraki devirlerde Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'a müracaat olarak kabul edilmiş, zamanla bu dört temel kaynağa dayalı 25 kadar değişik usûl geliştirilmiştir.⁷¹

H. Peygamberimiz döneminde fetva ile görevlendirilip yabancı şehir ve ülkelerle gönderilen sahabelerin fetva metodları meşhur Muaz b. Cebel hadisinde⁷², sahabe devri fetva usul ve metodları da Hz. Ömer'in Şurayh'a gönderdiği mektupta⁷³ görülmektedir. Müctehid imamlar devrinin fetva metodları ise özellikle mezheplerin tedvini ile netleşmiş ve Fıkıh Usûlü kitaplarında karşılaştırmalı olarak geniş bir şekilde verilmiştir.⁷⁴

H. IV. asırdan sonra başladığı kabul edilen taklit devrinde ise fetva usulleri ictihad metodlarından çok rivayet usulü olarak ele alınmıştır.⁷⁵ Emeviler döneminde mezhepler kurulmuş, Abbasiler döneminde alimler bir önceki dönemde fetva makamında olan İmam Mâlik, İmam Âzam ve İmam Şâfi gibi müctehidlere tabi olma yolunu tutmuşlardır.⁷⁶ Çok sayıda fakihin yetiştiği Abbasiler döneminde, fakihler kendilerini fetvada salâhiyetli görmemiş ve kendilerinden öncekilerin fikhî görüş ve fetvalarını nakletme yoluna gitmişlerdir. Osmanlılara kadar hükme esas olmak üzere, fıkıh ve fetva kitapları ile mesâlih, örf-ü âdet gibi kaynaklar esas alınmıştır.⁷⁷ Taklit devri içerisinde mütalaa edilen Osmanlı Devletinde gerek kazada ve gerekse iftâda genelde Hanefî mezhebi esas alınmış, bunun temini için de müftülere verilen menşûrlarda hangi mezhepten olursa olsun Hanefî imamlarının en sahih ve kuvvetli kavilleri ile iftada bulunmaları emir ve tavsiye olunmuştur.⁷⁸

⁷¹-Hamidullah, Muhammed, "İslam Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tetkik", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c.VI., cüz, 1-2; Esad, Mahmud, *Telhisü Usûli'l-Fıkıh*, s.14-15.

⁷²-Tirmizi, *Sünen*, Ahkâm, 3, nr.1327.

⁷³-Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyer-ü A'lâmi'n-Nübelâ*, IV, 101.

⁷⁴-Seyfiddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûl'i-l-Ahkâm*, IV, 141.

⁷⁵-Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, s. 6.

⁷⁶-Öztürk, Osman, a.g.e., s. 6.

⁷⁷-Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, s.261.

⁷⁸-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.174.

Mukallit müftünün fetvayı kendi mezhebinden vermesi gerektiğini savunan alimlere göre onun fetva verirken birtakım usullere riayet etmesi gerekir.

Hanefî mezhebinde bulunan bir müftü, kendisine sorulan mesele hakkında Ebu Hanife'nin "zâhirü'r-rivâye" denilen kitaplardaki görüşünü, orada bulamazsa sırasıyla Ebu Yusuf'un ve İmam Muhammed'in o konudaki düşüncesini nakleder.

Mâlikî mezhebe mensup mukallit müftü mezhep alimlerinin ittifak ettiği, mezhebe aidiyeti kesin olan veya daha öncekilerin tercih ettiği hükümle fetva verir.

Şafî mezhebine bağlı olan mukallit müftü mezhepte ittifak veya tercih edilen görüşe uygun fetva verir. Mesele hakkında İmam Şafî'nin iki görüşü bulunuyorsa bunlardan birini tercih ederek fetva veremez. Böyle bir durumda ya önceki tahric ehlinin tercihlerine uyar, yahut muhtelif rivayetlerden en doğru olanı alır.

Hanbelî mezhebinde Kur'an'ı, Sünnet'i, sahabe kavlini istinbat ve tercihi bilen bir fakih, kendisine sorulan bir sorunun cevabını Kitap, Sünnet ve fıkıh kaynaklarından araştırır; elinden gelen çabayı sarf ettikten sonra bizzat doğruluğuna kanaat getirip tercih ettiği görüşe uygun fetva verir; herhangi bir müctehidin görüşüne bağlı kalmaz.⁷⁹

C. Fetva Ehliyeti Ve Müftülüğün Şartları

Müftülerin uyması gereken vasıflar genellikle şöyle özetlenmiştir: Müftü sorulan soruyu iyice anladıktan sonra meseleyi çeşitli yönlerden ele alıp incelemeli ve şer'î hükmünü eksiksiz ve doğru olarak soranın anlayabileceği bir şekilde açıklamalıdır. Cevabını bilmediği bir mesele ile karşılaşınca bunu açıkça belirtmeli ve meseleyi uzmanına havale etmelidir. İlmine ve dindarlığına güvendiği kişilerle istişare etmelidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de istişare emredilmektedir.⁸⁰ Bu emre muhatap olan Hz. Peygamber (s.a.v.) zaman zaman ashabının fikrini sorduğu gibi

⁷⁹-Atar, Fahrettin, "Fetva" md., DİA, XII, 491-492.

⁸⁰-Âl-i İmran suresi, 3 / 159; eş-Şûrâ suresi, 42 / 38.

Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer de kendilerine bir mesele gelince sahabelerin görüşlerine başvururlardı.

Fetvalarında orta yolu tercih etmesi gereken müftü, fazla katı veya fazla yumuşak davranışlardan kaçınmalıdır. Zira aşırı sertlik gibi aşırı yumuşaklık da fert ve toplum hayatında telafisi güç problemler doğurabilmektedir. İmam Şafii'nin de belirttiği gibi fetva isteyen kişi bir bakıma şifa arayan bir hasta, müftü ise bir doktordur. Doktor nasıl hastasının durumuna göre reçete düzenlerse müftü de soranın durumunu ve niyetini göz önüne alarak fetva vermelidir. Müftü gerektiğinde fetvasından dönerek yeni delil ve durumlara göre fetva verebilir. Müftü, örf ve adetini bilmediği bir bölgeden gelen müsteftîye özellikle yemin, ikrar ve talak konularında hemen fetva vermemelidir. Zira bölgenin geleneği, konuşma ve ifade şekli farklı olabilir. Fetva makamının insanlar nezdindeki saygınlığının korunmasında, gerekse verilen fetvanın kabullenilmesinde müftünün kişiliği ve sosyal ilişkileri önemli rol oynar. Bu sebeple onun vakur, tatlı dilli, güler yüzlü olması, görev ve konumuna uygun bir kıyafet taşıması, müsteftîlere karşı âdil ve eşit davranması istenmiş; aşırı öfke, keder, aşırı sevinç, açlık ve uykusuzluk gibi sağlıklı düşünmeyi engelleyecek durumlarda fetva vermemesi tavsiye edilmiştir.⁸¹

Kısaca özetlemek gerekirse Müftülerde şu beş özellik aranmıştır:

1. İyi niyet
2. İlim, Hilm, vakar ve sekînet
3. Bilgide kuvvet
4. İstiğnâ ve kifâyet
5. Hak ile Bâtılı kolayca ayırabilecek kuvvet.⁸²

D. Fetva İle Kaza Arasındaki İlişki Ve Temel Farklar

Fetva gibi fikhın önemli müesseselerinden biri olan kazâ ise kişiler arası uyuşmazlığı çözüme kavuşturan ve de bir takım dünyevî müeyyidelerle bağlayıcıdır.

⁸¹-Atar, Fahrettin, *a.g.m.*, DİA, XII, 492.

⁸²-Ebu'l-ulâ Mardin, "*Fetvâ*" md., İA, IV, 583.

olan bir kurumdur. Fetva ile kaza arasında bazı temel farklılıklar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz⁸³:

1. Fetva şer’i bir hükmü açıklamak ve haber vermek iken sonucunda müsteffî kabule zorlanamaz. Ancak kaza devlet tarafından zorla uygulanır.
2. Fetva genel, kaza daha özeldir.
3. Fetva şer’î hüküm ve meselelerin tamamını kapsadığından yargılamayla ilgili konularda olduğu gibi ibadette ve benzeri dini hususlarda da caridir. Kaza ise kişilerin vicdani ve dini meseleleriyle ilgilenmez.
4. Fetva da ilmi yetenek ve ehliyet yeterli iken; kaza da resmi yetki şarttır. Buna göre kendisine kaza görevi tevdi edilmemiş bir kişi müctehid olsa bile hüküm veremez.
5. Fetva veren (müftü), şer’î kanunları delillerinden çıkararak yazılı metin haline getirir. Kaza göreviyle yetkili (kadı) ise bu kanunlardan kendisine arz olunan hadiseye temas eden hükmü bulup tatbik eder.
6. Müftünün fetvası meselenin dini yönünü (vicdani tarafını), Kadı’nın hükmü ise kazâî yönünü ilgilendirir. Birincisi dinî-ilmî, ikincisi hukukî sonuçlar doğurur.

E. Fetva Müessesesi

1. Osmanlı Öncesi Fetva Müessesesi

Osmanlılardan önce, fetva müessesesi olarak Şeyhülislamlık diye bir kurum yoktu.⁸⁴ Şeyhülislamlık kurumunun görevlerini yerine getiren “kadılık”, “kazaskerlik”, “müftülük”, “kâdı’l-kudatlık”, “müftülük” gibi değişik adlar taşıyan kurumlar bulunmaktaydı.⁸⁵

Hz. Peygamber, Medine’de kazâ organının başı olarak kazâ fonksiyonunu ifâ ediyordu. Her türlü dava ve ihtilaflar onun tarafından çözüme kavuşturuluyordu.

⁸³-Bilmen, Ömer Nasuhi, *a.g.e.*, I, 253.; Atar, Fahrettin, “fetva” md., DİA, XII, 487-488.

⁸⁴-Dursun, Davut, *Yönetim-Din ilişkileri açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 317.

⁸⁵-Düzenli, *a.g.e.*, s. 5.

Ancak kazâî işlerin çoğalmasa sebebiyle hâkim sıfatıyla taşımakta olduğu görevlerden bir kısmını sahabelerine devretmişti.⁸⁶ Ayrıca Hz. Peygamber taşra vilayet ve eyaletlere gönderdiği valilere eğitim ve adli işlerin yürütülmesini ek görev olarak veriyor, bazen de oralara sırf kazâî işlerle görevli memurlar yani hakimler gönderiyordu.⁸⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatı sırasında mevcut olan yaklaşık 150 kişilik müftü kadrosu fetva işleriyle meşgul olmuşlardır.⁸⁸ Hulefâ-i Râşidin devrinde, halifeler kaza ve imamet görevini bizzat kendileri yapmış ayrıca gereken yerlere kadılar da tayin etmişlerdir.⁸⁹ Bunlardan İbn Mes'ud, İbn Ömer ve Ali b. Ebî Talip birer hukuk ekolü oluşturmuşlardır.⁹⁰ Sahabeden ilk fetva veren Hz. Ebubekir ile birlikte 14 kişi daha fetva ile meşgul olmuşlardır.⁹¹

İlk Müftü olan Hz. Peygamber bir taraftan kendisi fetva işleriyle meşgul olurken diğer taraftan da sahabelerini fetva hususunda eğitiyordu. Bu devirde “ehl-i ilim”, “zü'r-re'y”, “fakih”, “kurra” gibi lakaplarla anılan ve ilim tahsili maksadıyla sürekli Peygamber ile birlikte bulunup Kitap ve Sünnet hakkında yeterince bilgisi bulunan ve bunları hadiselerle uygulayacak kadar anlayış ve yorum kabiliyeti olan kişiler fetvada müracaat kaynağı idiler.⁹²

Bu devirde fetvâ görevi ve kaza görevi dediğimiz yargı görevi, valilik görevinin bir parçası sayılmıştır.⁹³ Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafeti zamanında valilik ve hakimlik görevleri ayrı ayrı şahıslara verilmiş, fethedilen yerlere valilerle beraber kadılar da gönderilmiştir.⁹⁴ Emeviler devrinde 45 kadar meşhur müftü yetişmiş; bu devirde fıkıh genel de ezbere dayanıp yazıya aktarılmamış olduğundan yazılı fıkıh kaynakları oldukça az olmuştur.⁹⁵ İslamın başlangıcında resmî bir niteliği bulunmayan “iftâ” kurumu, Hicri I. Asrın sonlarına

⁸⁶-Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc: Salih Tuğ) II, 921.

⁸⁷-Berki, Ali Himmet, *İslam Şeriatinde Kazâ (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi*, s. 9-10.

⁸⁸-İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 666.; Muhammed b. El-Hasan el-Hâcevî es-Sa'lebî el-Fâsî, *el-Fikru's-Sâmî fî Târihi'l-Fikhi'l-İslâmî*, I, 278.

⁸⁹-Berki, Ali Himmet, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁹⁰-Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Üzerine Bir Etüt*, I, 50.

⁹¹-Muhammed b. El-Hasan el-Hâcevî es-Sa'lebî el-Fâsî, *a.g.e.*, I, 171.

⁹² Atar, Fahrettin, “*İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı*”, *Diyanet Dergisi*, c.XV, sy.4, s. 207.

⁹³-Berki, Ali Himmet, *a.g.e.*, s.10.

⁹⁴-Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 66-81.

⁹⁵-Muhammed b. El-Hasan el-Hâcevî es-Sa'lebî el-Fâsî, *a.g.e.*, I, 291-321.

doğru Emevî halifesi Ömer b. Abdilaziz (ö.101 h.) zamanında bir devlet teşkilatı haline getirilmiştir.⁹⁶ Abbasiler devrinde Harun Reşid zamanında kâdılkudatlık makamı ihdas edilmiş, Ebû Yusuf “kâdılkudat” unvanıyla kazaî işleri yürütmüştür. Ebû Hanife'nin talebesi olan Ebû Yusuf'un bu makama gelmesiyle artık kadının üstünde bir makam olarak “kâdılkudatlık” unvanı ve makamı ortaya çıkmıştır.⁹⁷ Kâdılkudatları halifeler, kadıları kâdılkudatlar tayin ederdi.⁹⁸ Büyük Selçuklularda adlî işlere kadılar bakardı.⁹⁹ Anadolu Selçuklu Devletinde devlet işleri askerî, idarî, malî, şer'î ve tahrirî olmak üzere 5 kısımdan müteşekkildi. Hukukî ve şer'î işlere kâdılkudat ile kadılar bakarlardı.¹⁰⁰

İlhanlılarda, Hülâgû Han zamanında bütün Müslüman tebaanın şer'î ve hukukî işlerine, müderris ve kadıların tayinine “kâdılkudatlık makamı” bakardı.¹⁰¹ Karakoyunlu ve Akkoyunlular devletlerinin adlî ve dinî işlerine Sadr , Sadaret ve Kazaskerlik kurumu altında kadılar bakardı.¹⁰² Memlûklerde en yüksek dinî makam kâdılkudatlıktır. Bunlar şer'î ve hukukî işlere bakar ve infazda bulunurlardı.¹⁰³

2. Osmanlılarda Fetva Müessesesi

Osmanlı dönemindeki fetva müessesesini Şeyhülislamlık öncesi dönem olarak inceleyeceğiz. Zira Şeyhülislamlık dönemini, konumuz açısından müstakil bir başlık halinde incelemeyi uygun bulduk. Bu devre Osman Gazinin (727/1326) kayınpederi Şeyh Edebâli'yi fetva işleriyle “müftî” olarak (699-1299), damadı Dursun Fakih'i de “kadı” tayin etmesiyle başlayarak umumiyetle ilk Şeyhülislam kabul edilen Molla Fenarî (828-1424) dönemine kadar ki 125 yılı içine alır.

⁹⁶-Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, s.122.

⁹⁷-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal*, s. 10

⁹⁸-Berki, Ali Himmət, *a.g.e.*, s.10.; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 10.

⁹⁹-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁰-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁰¹-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal*, s. 263.

¹⁰²-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s.302-303.

¹⁰³-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 411.; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, s.275.

Osmanlıların ilk dönemlerinde şeyhülislamlık kurumunun görevlerini yerine getiren, “kadılık”, “kazaskerlik”, “müftülük”, “kâdılkudatlık” gibi değişik kurumlar bulunmaktaydı. Fakat Osmanlılara geldiğimizde fetvanın başlı başına bir kurum halini aldığını görüyoruz. Daha önceki İslam Devletlerinde olduğu gibi fetva, ek bir iş değil aksine asli bir görevdi.¹⁰⁴ Devletin ilk dönemlerinde nadiren de olsa kadılık, müftülük ve müderrislik görevleri tek kişi tarafından yürütülmüşse de Fahreddin-i Acemi zamanında (834-1430 / 865-1460) bu durum son bulmuştur.¹⁰⁵ XVI. Asrın ortalarından sonra genel olarak kadılık ve müftülük birbirlerinden ayrılmış her bir makama ayrı görevliler tayin edilmiştir.¹⁰⁶

Osmanlı devletinde XIV. Asrın ortalarında kurulan Kazaskerlik, XVI asrın ortalarına kadar resmi ilmiye sınıfının en yüksek makamı olmuştur.¹⁰⁷ Bu tarihten sonra kendilerine “Şeyhülislam” unvanı verilen Başkent müftüleri ilmiye teşkilatının başına geçmişler, müderrisler, mevâli kadıları ve vilayet, sancak ve kazalarda müftülerin tayini, kazaskerlerin atanmaları şeyhülislama bırakılmıştır.¹⁰⁸

Osmanlı kaynaklarında XVII. Asır sonlarına kadar en yüksek ilmiye makamı sahibi, çok zaman “müftî” unvanını taşıırken, XVIII. Asırdan itibaren onun yerine “şeyhülislam” terimi yaygınlaşmıştır. Kısacası , Osmanlılarda fetva müessesesi, müftülük, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık olarak gelişme göstermiştir.

Şeyhülislamlıktan sonraki Osmanlı Fetva müessesesini Şeyhülislamlık kurumu başlığı altında incelediğimiz için bu konuya burada son veriyoruz.

¹⁰⁴-Eraslan, Sadık, *Şeyhülislamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiye*, s. 40.

¹⁰⁵-Dursun, Davut, *Yönetim-Din ilişkileri açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, s. 319.

¹⁰⁶-Eraslan, Sadık, a.g.e., s. 40.; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s. 176.

¹⁰⁷-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 87.

¹⁰⁸-Dursun, Davut, a.g.e., s. 238.

BİRİNCİ BÖLÜM

**OSMANLI ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN
ÇATALCALI ALİ EFENDİ'NİN (1041-1631 / 1103-1692)
HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ**

D) HAYATI VE ŞAHSİYETİ

A) Doğumu, Yetişmesi Ve Eğitimi

Osmanlı Devrinin kırk üçüncü şeyhülislamıdır.

Alâiye'li (Antalya) Tekke şeyhi Mehmed b. Hasan el-Alâi Efendinin oğludur. Babası Şeyh Mehmed Efendi İstanbul'a gittikten sonra Draman Şeyhi Ömer Efendiye intisap ederek bu şeyhe ait zaviyede uzun yıllar halife olarak bulunmuştur. Çatalca'da tekke açmış olduğu için Ali Efendi H.1041- M.1631 de orada doğdu.¹⁰⁹

İlk eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'a gelip Şeyhülislam Minkârizade Yahya Efendinin yanında eğitimine devam edip ondan mülazım oldu. Minkârizade'nin 1652 yılında Mısır kadısı olması üzerine onunla birlikte Mısır'a gitti ve Bab mahkemesi nâibi oldu. 1659'da Yahya Efendi İstanbul kadısı olunca Ali Efendi de İstanbul Bab mahkemesi nâibliğine atandı. 1661'de Abdürrahimzade Mehmed Efendinin Mısır kadılığına tayini sırasında ikinci defa Mısır'a giderek Bab mahkemesi nâibi oldu.

B) İlmî Mevkîi

1663'de Mesih Paşa, 1664'te Hafız Paşa ve daha sonra Gazanfer Ağa Medreselerinde müderris oldu. Yine 1663 (H.1081) yılında Köprölü Fazıl Ahmed Paşanın Girit seferine ordu kadısı olarak iştirak etti.¹¹⁰

¹⁰⁹-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III, 479.

¹¹⁰-Müstakimzade, *Devhatü'l-Meşayih*, s.81

Girit seferi sırasındaki üstün hizmetleriyle devlet erkanının ve özellikle Fazıl Ahmed Paşanın takdirini kazandı. Girit seferinden dönüşünde Mısır kadısı oldu ve henüz görev yerine gitmeden 1671’de birdenbire Rumeli Kazaskerliğine tayin oldu.¹¹¹ 1673 yılında Kazaskerlik görevinden azledildi.

C) İlk Meşihati (Şeyhülislamlığı)

21 Şubat 1674’te (15 Zilkade 1084) Minkârizade’nin hastalığında yerine Veziri Azam Fazıl Ahmed Paşanın tavsiyesiyle 43 yaşında iken Şeyhülislam tayin edilerek İstanbul’dan orduya davet edilip Pravadi kasabasında Lehistan seferine giden orduya iltihak etti.¹¹²

Minkârizadeden Mülazım olarak dokuz senede Fazıl Ahmed Paşanın takdiriyle süratle yükselerek şeyhülislam oluvermesi herkesi hayrette bırakmıştır.¹¹³

Ali Efendi on üç yıl iki ay şeyhülislamlık makamını muhafaza etti. 1683 Viyana bozgunu sırasında Padişah IV. Mehmed’in memleket istilaya uğrarken av peşinde koşması ve devlet işlerine gereken ehemmiyeti vermemesi her tarafta şiddetli dedikodulara sebep oldu. Kürsülerde Padişah IV. Mehmed aleyhine vaazlar verildi. Ali Efendinin de padişahı ikaz etmeyip Şeyhülislamlık görevini layıkıyla yapmadığı ileri sürüldü. Bu yüzden hakaretlere maruz kaldı.¹¹⁴

Bu olaydan az sonra Çatalcalı Ali Efendi, padişahın gittiği camiye Cuma namazına giderken yolda ulema, askeri ocakların ileri gelenleri ve halktan oluşan bir topluluk etrafını çevirip: “Bre Allah’tan korkmaz, Peygamberden utanmaz koca bunak, makam korkusundan Padişaha hak söz söylemezsin. Yoksa yerine adam mı bulunmaz? On dört seneden beri nabza göre şerbet verip böyle nazenin fetvayı kirletip, berbat edip devleti bu hale koydun. Bu kabahatten sonra halktan ayrı

¹¹¹-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III, 479.

¹¹²-Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, *Tarih*, I, 633; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s. 479.

¹¹³-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s. 480.

¹¹⁴-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e., s. 480

yaşamak için araba ile duaya ve namaza gelmeye başladın; senden öncekilerden hangisi böyle heva-i nefesine uymuştur? Bre yok olacak herif!” diye kendisine ağır sözler söylemiş ve arabasını parçalamaya dahi cüret etmişlerdi.¹¹⁵

Uğradığı hakaretlerden çok etkilenen Şeyhülislam Ali Efendi bu sırada Davutpaşa’da bulunan Padişahın, Sadaret Kaymakamı ile beraber kendisini de görüşmek için davet etmesine karşılık: “Bizim o tarafa gitmemize ulemanın muvafakati yoktur; emirleri ne ise ilam buyursunlar.” cevabını gönderdi.

Bunun üzerine Padişah gücenip “Dimağında fesat vardır.” diyerek Zilkade 1097 (26 Eylül 1686) de müzakere bahanesiyle Yalı Köşkü’ne davet edip geldiği gibi Bursa’ya sürgün etti.¹¹⁶

Ali Efendi yaklaşık altı sene Bursa’da oturdu. Kendisine sonradan Şehirköy, Sultanhisar kazaları arpalık olarak verildi. 1687’de Rodos adsına gönderildiyse de kısa süre sonra tekrar Bursa’ya dönmesine izin verildi. Bu defa arpalıkları da Tire, Pınarhisar, Karasu Yenicesi’ne çevrildi. Ali Efendi ancak 1690’ da İstanbul’a dönebildi.¹¹⁷

D) İkinci Meşihati (Şeyhülislamlığı)

8 Cemaziyelâhir 1103 (10 Mart 1692) de Ebu Saidzade Feyzullah Efendinin azli üzerine Edirne’ye davet edilerek ikinci defa şeyhülislamlığa getirildi.

Sultan II. Ahmed, Şeyhülislam Ali Efendiyi Alay Köşkünde huzuruna kabul ederek kendisine: “Karındaşım Sultan Mehmed zamanında devletin hayırhahı olup züht ve takvamı işittiğimden yine size fetvayı ihsan ettim; hakkı söylemekten

¹¹⁵-Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, a.g.e., II, 246.

¹¹⁶-Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, a.g.e., II, 247.

¹¹⁷-İpşirli, Mehmet, “Çatalcalı Ali Efendi” md., DİA, VIII, 234.

sakınma; devletin hali malum; vükelama göre fetva vermene taraf değilim.” demiştir.¹¹⁸

İkinci şeyhülislamlığı ancak kırk gün sürmüştür. Şeyhülislam Ali Efendi 27 Mart 1692’de hasta olduğu sırada Veziriazam Arabacı Ali Paşanın azil günü Padişah tarafından davet olunarak padişahın kendisine yaptığı tenbihin aksine fena hareketlerinden dolayı II. Ahmed’in takdirine uğramış ve yirmi gün sonra da 2 Şaban 1103 (19 Nisan 1692)’de Edirne’de vefat etmiştir.

Kendisine itimat etmiş olan Sultan II. Ahmed, Vezir-i Azam Arabacı Ali Paşaya uyan müftünün yalanını tuttuğundan dolayı kendisinden yüz çevirmiş ve azline vesile ararken müftünün vefatı vuku bulmuştur.¹¹⁹

E) Şahsiyeti

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, ilim ve fazilet sahibi, vakur ve seciyeli bir zat olup hiç kimseyi işine müdahale ettirmemiştir. Şeyhülislamlığı esnasında vermiş olduğu karar ve ilamlardaki isabeti dolayısıyla ulema ve bilhassa kadılar tarafından fetvaları pek muteber tutulmuştur.

Gayet istikrarlı ve müstakim olan Ali Efendi görüşlerinde de kendine has düşünceleri olan müstakil bir zât idi. Devrin insanları bu kararlılıktan memnun olmuyorlar; Şeyhülislam Efendi’ye her istediklerini yaptırıyorlardı. İstanbul Kaymakamı Receb Paşa da kendisini bir türlü çekemiyordu.¹²⁰ Bu sebeple düşmanları Ali Efendi’nin azline muvaffak olmuşlardır.

Ali Efendi, tarikatla da ilgilenmesi sebebiyle “mecmau’l-bahreyn” (iki denizin birleştiği yer) sıfatıyla anılmıştır.

¹¹⁸-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, s.487

¹¹⁹-Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, a.g.e, s.487

¹²⁰-İlmiye Salnâmesi: birinci defa: *Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, (haz: Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş), s. 394.

Şeyhülislamlığı Sultan IV. Mehmed Han zamanında on üç sene iki ay on beş gün, Sultan II. Ahmed Han zamanında bir ay on gün sürmüştür.

II. ESERLERİ

A. Genel Değerlendirme

Ali Efendinin yaşadığı dönemde Osmanlı Devletinde günlük hayatta karşılaşılan veya tartışılan konularla ilgili 4412 fetvayı ihtiva eden *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı eseri Osmanlı Fetvahanesinin en muteber kabul ettiği dört fetva kitabından biridir. Diğer fetva kitapları ise “*Behcetü’l-Fetava*”, “*Neticetü’l-Fetava*”, “*Fetavâ-yı Fevziyye*” dir. Kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır.

Ayrıca arşivlerde de fetvalarından örnekler mevcuttur. Rumeli Kazaskerliği sırasında tutulan bir Rûzname İstanbul Şer’iyye Sicilleri arşivinde kayıtlı bulunmaktadır.¹²¹

B. “Fetâvâ-yı Ali Efendi” Adlı Eseri

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı eserinde ibadet ve muamelat ile ilgili bir çok soruya cevap vermiş abdest’ten vakıf ve şirketlere kadar değişik konularda görüşlerini beyan etmiştir.

Eserin iki nüshası mevcut olup bunlardan makbul ve meşhur olanı *Keşfü’z-Zunun*’da¹²² (nev’i âhâr) diye belirtilen ve günümüzde de çeşitli matbu örnekleri bulunan nüshadır. Eserin orijinal yazma nüshalarına Süleymaniye kütüphanesinde çeşitli yazma bağışlar bölümlerinde ulaştık ve değişik nüshaları karşılaştırmalı olarak inceledik. Mevcut olan 1689(H.1100) ve 1691(H.1102) tarihli yazma nüshalardan¹²³ eserin Çatalcalı Ali Efendi henüz hayattayken derlendiği anlaşılmaktadır.

¹²¹-İpşirli, Mehmet, “Çatalcalı Ali Efendi” md., DİA, VIII,234.

¹²²-Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunun*, (Haz. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah), s.246.

¹²³-Süleymaniye Ktp, İzmir, nr. 251; Serez, nr. 1113; Esad Efendi, nr. 1070.

XVIII. Y.Y' da Osmanlı Devletinde günlük hayatta karşılaşılan veya tartışılan konularla ilgili toplam 4412 fetvayı ihtiva eden eser, devrin din anlayışını, toplum yapısı ve sosyo-kültürel değerlerini yansıtmıştır.

Bu eser, Osmanlı Fetvahânesinin en muteber kabul ettiği (*Behcetü'l-Fetâvâ, Neticetü'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Fevziyye, Fetâvâ-yı Ali Efendi*) dört fetva kitabından biridir.

Soru – Cevap şeklinde düzenlenmiş olan fetvalar çoğunlukla “olur” veya “olmaz” biçiminde kısa cevaplardan meydana gelmiş olup fetvaların delillerine ve kaynaklarına yer verilmemiştir.

Ahıskalı Ahmed Efendi ve Gedizli Mehmed Efendi, *Nukûlü Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı eserlerinde bu fetvalara kaynak teşkil eden hükümleri klasik fıkıh kitaplarından adını ve bölümünü de belirterek Arapça metinleriyle birlikte nakletmişlerdir. Salih b. Ahmed el-Kefevî de her nakli ilgili fetvanın altında zikretmiştir.¹²⁴

Eserde bölüm başlıkları ve alt başlıklar Arapça'dır. (باب المهر , كتاب النكاح) gibi. “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü'l-Ferâiz” de son bulmaktadır.

Namaz, Oruç, Zekat gibi ibadetlerle ilgili fetvaların azlığına , bunun yanında muamelatla ilgili fetvaların ise büyük bir çoğunluk oluşturduğuna şahit olmaktadır. Taharet, Namaz, Oruç, Zekat ve Hac ile ilgili toplam 124 fetva varken sadece Vakıf konusunda 378 fetva bulunmaktadır. Aynı zamanda en çok fetvanın bulunduğu bölüm de Vakıf (كتاب الوقف) bölümüdür.

Eserde Nikah bölümüne başlıca ibadetler olan namaz, zekat ve hac konularından hemen sonra yer verilmiştir. Böylelikle nikahın insan hayatındaki önceliklerden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Ali Efendinin bazı fetvalarında devrin şartlarını da göz önünde bulundurduğu görülmektedir. “Vişnâb” adı verilen vişne

¹²⁴-Kallek, Cengiz, “Fetâvâ-yı Ali Efendi” md., DİA, XII, 438.

likörüyle ilgili şu fetvası buna bir örnek teşkil eder: “Vişnâb demekle mârûf olup müskir olan şerbetin sekir vermeyecek miktarını telehhî kasdınız (eğlence niyeti taşımadan) içmek helal midir? El-cevab:İmam-ı Âzam ve İmam Ebû Yûsuf katında helaldir. İmam Muhammed katında haramdır. Fî zamâninâ (günümüzde) İmam Muhammed kavliyle iftâ ihtiyar olunmuştur.”¹²⁵

Fetâvâ-yı Ali Efendi iyi bir tasnifle önce tek cilt, sonra da iki cilt halinde defalarca basılmıştır.(İstanbul 1245; I-II, İstanbul 1258 [iki cilt halindeki ilk baskıdır.],¹²⁶ İstanbul 1266, 1272, 1278, 1283, 1286, 1289, 1311, 1322, 1324-1325 [Fetâvâ-yı Fevziyye ile birlikte]).¹²⁷

---

¹²⁵-Kallek, Cengiz, , “*Fetâvâ-yı Ali Efendi*” md. DİA, XII, 438.

¹²⁶-İpşirli, Mehmet, “*Çatalcalı Ali Efendi*” md., DİA, VIII, 234.

¹²⁷-Kallek, Cengiz, *a.g.m.*, DİA, XII, 438.

Eserin bölüm başlıkları şu şekilde sıralanmıştır.

I. cilt:

— ك. الطهارة

— ك. الصلوة

— ك. الزكوة

— ك. الصوم

— ك. الحج

— ك. النكاح

— ك. الرضاع

— ك. الطلاق

— ك. العتاق

— ك. الولاء

— ك. الايمان

— ك. الحدود ف حد الزنا

— ك. السرقة

— ك. السير

— ك. اللقطة

— ك. الابق

— ك. المفقود

— ك. الشركة

— ك. الوقف فيما يصح ومالا

— ك. البيوع

— ك. الصرف

— ك. المدائبات

II. cilt:

— ك. الكفالة

— ك. الحوالة

— ك. القضاء

— ك. الشهادة

— ك. الوكالة

— ك. الدعوى

— ك. الاقرار

— ك. الصلح

— ك. المضاربة

— ك. الوديعة

— ك. العارية

— ك. الهبة

— ك. الاجارة

ك. الاكراه	—	ك. الكراهية	—
ك. الحجر	—	ك. الشرب	—
ك. المأذون	—	ك. الحيطان	—
ك. الفصص	—	ك. الرهن	—
ك. الشفعة	—	ك. الجنائيات	—
ك. القسمة	—	ك. الدييات	—
ك. المزارعة	—	ك. الوصايا	—
ك. المساقاة	—	ك. الفرائض	—
ك. الصىء والذباص	—		
ك. الاشربة	—		

İKİNCİ BÖLÜM
FETÂVÂ-YI ALİ EFENDİ'NİN KİTABÜ'N-NİKAH
BÖLÜMÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

I. NİKAH BÖLÜMÜ (KİTABÜ'N-NİKAH)

V.7

1. Zeyd Hind'i tezevvüc ettikde Zeyd ve Hind'den gayrı ancak Amr hâzır olsa akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

2. Zeyd şuhûdu mahzarlarında Amr'a kızım Hind-i sağıre'yi oğlun Bekir-i Sağır'e nikahla verdim deyip Amr dahi Bekir için kabul eyledim dese nikah mün'akid olur mu?

El-cevab: olur.

3. İkraha-ı muteber ile olan nikah şer'an sahih olur mu?

El-cevab: olur.

4. Zeyd Amr'a sağıre kızım Hind'i oğlun Bekir-i Sağır'e nikahla verdim deyip Amr dahi Bekir için aldım kabul ettim deyip lakin mehir tesmiye olunmasa nikah mün'akid olup Hind Bekir'in menkûhası olur mu?

El-cevab: olur.

5. Bu surette Hind sığarında fevt olsa Bekir Hind'e varis olur mu?

El-cevab: olur

6. Zeyd Amr'a sağire kızım Hind'i oğlun Bekir'e tezvîc edeyim diye va'dedip lakin tezvîc eylemese Amr Zeyd'e mücerred va'd etmekle Hind'i Bekir'e tezvîc eyle diye cebre kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

7. Hind'in zevci Zeyd, âhar diyara gittikten sonra Amr gelip Zeyd fevt oldu V.8 diye Hind'e ihbar eylese / Amr adl olup Hind inancak badeinkızâiliddet nefsinin âhara tezvîce kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

8. Bir belde ahâlisinden Hind'in zevci Zeyd âhar diyara gittikten sonra Amr ve Bekir ol diyardan gelip Zeyd seni bayinen tatlık eyledi diye Hind'e ihbar etmeleriyle Hind inanıp badeinkızâiliddet nefsinin Bişr'e tezvîc eylese belde-i mezbûre kadısı mücerred talâk benim huzurumda sabit olmadı diye hasım yokken Hind'i Bişr'den tefrike kâdir olur mu ?

El-cevab: olmaz.

9. Hind'in zevci Zeyd âhar diyarda iken birkaç kimesneler gelip Zeyd fevt oldu diye ihbar eyleseler Hind inancak badeinkızâiliddet nefsinin âhara tezvîce kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

10. Bu surette Hind inanıp badeinkızâiliddet nefsinin Amr'a tezvîc ettikte Hind'in mahallesi ahâlisinden birkaç kimesneler biz Zeyd'in vefatını işitmişdik deyip Hind'i Amr'dan tefrik ettirmeğe kâdir olurlar mı?

El-cevab: olmazlar.

11. Darü'l- harbde esir olan Zeyd'in zevcesi Hind nefsinin Amr'a tezvîc eylese Zeyd esrden halâs olup geldikte Hind'i Amr'dan tefrik ettirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

12. Hind'in zevci Zeyd esir olup badehu Zeyd'in fevti şâyi' olmakla Hind nefsinin Amr'a tezvîc edip Amr'dan veled getirdikten sonra Zeyd hayyen gelip Hind'i Amr'dan tefrik ettirse Zeyd badeinkızâiliddet tevdîdi nikah etmeden Hind ile izvac muamelesine kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

13. Hind'in zevci Zeyd âhar diyara gittikte Zeyd'in üvey babası Amr, Zeyd beni talâka tevkîl etti diye Hind'i tatlik etmekle Hind nefsinin Bekir'e tezvîc ettikten sonra Zeyd geldikte tevkîli inkar edip vekalet sabite olmasa Zeyd Hind'i Bekir'den tefrik ettirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

14. Zeyd-i müteveffanın ümmü veledi Hind iddeti munkadiye olmadan nefsinin Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

15. Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind iddeti munkadiye olmadan nefsinin Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

16. Zeyd Hind'i tezevvüc ettikten sonra kabledduhûl Hind fevt olup zevci Zeyd'i ve babası Amr'ı terk edip Zeyd terike-i Hind'den hisse-i zevc almak istedikte, Amr, sen Hind'e dahil olmadan Hind fevt olmakla varis olamazsın deyip hissesini ahzdan men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

Fasıl: Fi nikahi'l- vekil ve'l- fuzuli

17. Zeyd Hind'i kendine tezvîce Amr'ı tevkîl edip Hind dahi babası Bekir'i tevkîl etmekle Amr ve Bekir, Zeyd ve Hind gıyablarında vekaleten akd-i nikah ettiklerinde mezbûrlardan mâada ancak Bişr hâzır olup âhar kimesne olmasa akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

18. Hind Zeyd'e beni şu kadar akçe mehir ile tezvîc eyle diye izin vermekle Zeyd dahi şuhudu mahzarlarında Hind'i ol kadar akçe mehir tezvîc eylese akd i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

19. Hind nefsinin Zeyd'e şu kadar akçe mehir ile tezvîce Amr'ı tevkîl ettikten sonra Amr şuhudu mahzar Zeyd'e Hind'i ol kadar akçe mehir ile sana verdim deyip Zeyd dahi aldım diye nikah mün'akid olur mu?

El-cevab: olur.

20. Hind nefsinin şu kadar akçe mehir ile Zeyd'e tezvîce Amr'ı tevkîl ettikten sonra Amr Hind'i ol kadar akçeden ekal mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc eylese Hind vâkıfe oldukta kabul etmeyip reddidecek akd-i mezbûr batıl olur mu?

El-cevab: olur.

21. Zeyd Hind'i iki bin akçe mehir ile kendine tezvîce Amr'ı tevkîl ettikten sonra Amr Zeyd'den izinsiz Hind'i sekiz bin akçe mehir ile Zeyd'e tezvîc eylese Zeyd vâkıf oldukta kabul etmeyip reddidecek akd-i mezbûr batıl olur mu?

El-cevab: olur.

22. Hind-i sağıre'nin ammı Zeyd, sağıre'yi babası Amr'ın izniyle şuhudu mahzarlarında küfüvvü Bekir'e mehr-i misliyle tezvîc ettikten sonra Amr iznine nâdim olup akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

23. Zeyd, Hind-i bâliğa'yı izinsiz şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Amr'a tezvîc edip badehu Hind akd-i mezbûra âlime oldukta mûcize olsa hâlen Hind icazetine nâdime olup akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

24. Hind-i sağire'yi ecânibden Zeyd veliyy-i akrebi anası Zeynep'in izinsiz mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvîc edip badehu Zeynep vâkıfe oldukta akd-i mezbûru mûcize olsa akd-i mezbûr nâfiz olur mu?

El-cevab: olur.

25. Zeyd-i Sağir'in vasisi Hind Zeyd'e velisi izinsiz Zeynep'i tezvîc edip badehu velisi mûciz olmadan Zeyd kable'l-bülüğ fevt olsa Zeynep Zeyd'e varise olur mu?

El-cevab: olur.

26. Hind-i sağire'yi ecânibden Zeyd velisi izinsiz Amr'a tezvîc edip badehu velisi mûciz olmadan Hind bâliğa olsa Hind mûcize olmayıp akd-i mezbûru feshe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

27. Zeyd-i Sağir'in babası Hind-i bâliğa'yı Hind'den izinsiz Zeyd'e tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

V.9 Bab: Nikahu'r-Rakik:

28. Zeyd'in kulu Amr Zeyd'den izinsiz Hind'i tezvîc eylese Zeyd vâkıf oldukta kabul etmeyip reddidecek akd-i mezbûr batıl olur mu?

El-cevab: olur.

29. Hind Zeyd'in cariyesi Zeynep'i fuzûlen Amr'a tezvîc edip badehu Zeyd mûciz olmadan fevt olsa Zeyd'in veresi tezvîci mûcizler olmayıp Zeynep'i istirkak ve bey'a kâdir olurlar mı?

El-cevab: olurlar.

30. Zeyd'in mükatip kulu Amr Zeyd'den izinsiz Hind'i tezevvüc edip badehu Zeyd mûciz olmadan fevt olsa veresesi akd-i mûcizler olmayıp reddidecek akd-i mezbûr batıl olur mu?

El-cevab: olur

31. Hind Zeyd'in cariyesi Zeynep'i fuzûlen Amr'a tezvîc edip badehu Zeyd mûciz olmadan fevt olsa Zeyd'in veresesi tezvîce mûcizler olmayıp Zeynep'i istirkak ve bey'a kâdir olurlar mı?

El-cevab: olurlar.

32. Zeyd'in mükatip kulu Amr Zeyd'den izinsiz Hind'i tezevvüc edip badehu Zeyd mûciz olmadan fevt olsa veresesi akd-i mûcizler olmayıp reddidecek akd-i mezbûr batıl olur mu?

El-cevab: olur.

33. Zeyd'in kulu Amr Hind'i Zeyd'in izniyle şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra Amr fevt olsa Hind Zeyd'e "mücerred kulun olmakla mehrimi malından bana eda eyle." demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

34. Zeyd çiftlik bekçisi olup mahcûr olan kulu Amr'a nikaha izin vermekle Amr dahi Hind'i şu kadar akçe mehir ile tezevvüc ettikten sonra Amr azad olmadan fevt olsa Hind ol çiftlikte bulunan Zeyd'in malından mehir ve hisse-i zevc namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

35. Zeyd cariyesi Hind'i kulu Amr'a şuhudu mahzarlarında tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

36. Zeyd ümmü veledi Hind'i i'tâk etmeden şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

37. Bu surette Zeyd fevt oldukta Hind terikeden mehir ve hisse namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

38. Zeyd cariye-i müdebbiresi Hind'i i'tâk etmeden tezevvüc edip badehu Zeyd fevt olsa Hind Zeyd'e varise olur mu?

El-cevab: olmaz.

Bab: Nikahu'l-Kâfir

39. Zeyd-i nasrânînin zevcesi Hind-i nasrâniyye şeref-i İslamla müşerref oldukta zevci Zeyd-i nasrânî dahi şeref-i İslamla müşerref olsa Zeyd tecdîdi nikah etmeden Hind ile izvac muamelesine kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

40. Zeyd-i nasrânînin zevcesi Hind-i nasrâniyye şeref-i İslamla müşerref olup badehu Zeyd'e İslam arz olundukta Zeyd iba eylese Hind Zeyd'den tefrik olunur mu?

El-cevab: olunur.

41. Hind-i nasrâniyyenin zevci Zeyd-i müslim fevt oldukta Hind badeinkızâiliddet nefsinin Amr-ı zimmi'ye tezvîce kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

42. Yahudi taifesinin dinlerinde karındaş kızını tezevvüc caiz olmakla Zeyd-i yahudi karındaş kızını Hind-i yahudiyeyi tezevvüc eylese Zeyd ve Hind hâkime murafaa etmiyecek Hind tefrik olunur mu?

El-cevab: olunmaz.

Bab: Muharremat

43. Zeyd zevcesi Hind'in radaen kızı Zeynep'i vat' eylese Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olur.

44. Zeyd zevcesi Hind'in zevci âhardan olup müştehat olan kızı Zeynep'i şehvet ile mess eylese Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olur.

45. Zeyd'in zevcesi Hind'den olup müştehat olan kızı Zeynep gece ile korkup Zeyd'in döşeğine vardıkta Zeyd'in aleti münteşir olup Zeyd'in bazı azası Zeynep'in bazı azasına bilâ-hâil şehvet ile mess eylese Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olur.

46. Zeyd gece ile zevcesi Hind'den olan kızı Zeynep'in döşeğine Hind'in döşegi olmak zannı ile varıp lakin bedeni Zeynep'in bedenine asla dokunmayıp vâkıf olmakla dönüp gitse bu mertebe ile Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olmaz.

47. Zeyd, zevcesi Hind ve kaynanası Zeynep ile bir odada yatırlar iken Zeyd gece ile kalkıp dışarı gider iken ayağı min gayrı kasdin ve şehvetin Zeynep'in ayağına dokunsa Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olmaz.

48. Zeyd zevcesi olup sekiz yaşında olan Sağire kızı Zeynep'i gece ile Hind zann edip şehvet ile mess ve takbil eylese Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olmaz.

49. Zeyd Hind'in bir uzvunu şehvet ile mess ettikten sonra Zeyd'in oğlu Amr, Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

50. Zeyd Hind'in azasından bir uzvunu şehvet ile mess eylese Zeyd'in oğlu Amr Hind'in kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

51. Zeyd cariyesi Hind'i şehvet ile öptükten sonra Zeyd fevt olup oğlu Amr'ı terk eylese Hind'in vat'ı Amr'a helal olur mu?

El-cevab: olmaz.

52. Zeyd babasının babası Amr-ı müteveffadan kendine arsa intikal edip Amr'ın mevtûası olan cariyei vat' etmek helal olur mu?

El-cevab: olmaz.

V.10 53. Zeyd Amr'ın kızı Hind'i tezevvüc ettikten sonra Zeyd Hind için kızımdır dese Amr'dan nesebi maruf iken mücerret Zeyd'in böyle demesiyle Hind Zeyd'e haram olur mu?

El-cevab: olmaz.

54. Zeyd zevcesi Hind'in zevc-i âhardan olan oğlu Amr-ı müteveffanın zevcesi Zeynep'i tezevvüc edip Hind ile cem' etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

55. Zeyd zevcesi Hind'in li-ebin er karındaşı Amr'ın li-ümmin kız karındaşı Zeynep'i tezevvüc edip Hind ile cem' etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

56. Zeyd Amr'ın kızı Hind'i tezevvüc ettikten sonra Amr'ın mu'takası Zeynep'i Hind'in üzerine tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

57. Zeyd zevcesi Hind'i tatlik ettikten sonra Hind badeinkızâiliddet Hind'in kız karındaşı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

58. Zeyd'in zevcesi Hind fevt olduktan sonra Zeyd Hind'in üvey anası Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

59. Zeyd'in zevcesi Hind fevt olduktan sonra birkaç gün mürûrunda Zeyd Hind'in kız karındaşı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

60. Zeyd Hind'e namzet olduktan sonra Zeyd Hind'i tezevvücden fâriğ olup Hind'in kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

61. Zeyd zevce-i mevtûası Hind'in zevci âhardan olan oğlu Amr'ın kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

62. Zeyd mezniyesi Hind'in radâen kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

63. Zeyd Amr'a livâta ettikten sonra Zeyd Amr'ın kızı Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

64. Zeyd oğlu Amr-ı müteveffanın zevcesi Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

65. Zeyd üvey oğlu Amr-ı müteveffanın zevcesi Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

66. Zeyd'in zevcesi Hind'den mütevellid oğlu Amr, Zeyd'in zevce-i âharası Zeynep'in zevci âhardan mütevellid kızı Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

67. Hind'in zevci Zeyd'den olan kızı Zeynep, Hind'in zevce-i âharı Amr'ın zevce-i âharasından olan oğlu Bekir'e muharrem midir?

El-cevab: değildir.

68. Zeyd li-ebin kız karındaşı Hind'in oğlunun kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

69. Zeyd'in li-ebeveyn kız karındaşının oğlunun kızı Hind, Zeyd'e muharrem midir?

El-cevab: muharremdir.

70. Zeyd, mezniyesi Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

71. Zeyd, Hind-i ecnebiyyeyi âhiret ana edindikten sonra Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

72. Hind-i ecnebiyye Zeyd'e namzet olduktan sonra akd-i nikah olmadan Zeyd Hind'e kız karındaşım ol dese Zeyd Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

73. Zeyd anasının li-ebeveyn kız karındaşı Hind'in kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

74. Zeyd anası Hind'in üvey anası Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

75. Zeyd sinnen kendinden ekber olan karındaşı Amr-ı müteveffanın zevcesi Hind'i badeinkızâiliddet tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

76. Dört zevcesi olan Zeyd, Hind'i tezevvüc ile akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

Bab: Evliya ve'l-ekfa'

77. Hind-i sağire-i mümeyyize, velisi izinsiz nefsinı Zeyd'e tezvîc eylese akd-i mezbûr nafiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

78. Mümeyyiz olan Zeyd-i sağire velisi izinsiz Hind'i tezevvüc ile akd-i mezbûr nafiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

79. Ma'tûh olan Zeyd velisi izinsiz Hind'i tezevvüc eylese akd-i mezbûr olur mu?

El-cevab: olmaz.

80. Cünun-ı mutbık ile mecnun olan Zeyd, Hind'i tezevvüc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

81. Cünun-ı mutbık ile mecnune olan Hind, nefsinı Zeyd'e tezevvüc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

82. Hind hasta olup akli bil-külliye zâil iken nefsinin Amr'a tezevvüc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

83. Zeyd, sağıre kızı Hind'i kadı izinsiz Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

84. Hind-i bâliğa nefsinin Amr'a tezevvüc ettikte izn-i kadı bulunmasa akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

85. Hind-i bâliğa nefsinin mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvîc eylese Hind'in babası Bekir iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

86. Hind nefsinin küfüvvü Zeyd'e mehr-i misliyle tezevvüc ettikten sonra oğlu Amr, akd-i mezbûra rızam yoktur deyip Hind'i tefrik ettirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

V.11 87. Hind-i bâliğa veliyy-i akrebi babası Zeyd'den izinsiz nefsinin küfüvvü olmayan Amr'a tezvîc edip lakin Hind'in Amr'dan veledi olmasa Zeyd razı olmayıp Hind'i Amr'dan hâkime tefrik ettirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

88. Hind-i bâliğa nefsinin veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı Amr'ın izinsiz küfüvvü olmayan Bekir'e tezvîc edip lakin Bekir'den veled getirmese Amr razı olmayıp Hind'i Bekir'den hâkime tefrik ettirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

89. Dokuz yaşını tekmil edip cüssesinin buluğa tahammülü olan Hind hayız görüp bâliğa oldum diye ikrar ettikten sonra nefsinin mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a

tezvîc eylese veliyy-i akrebi ceddesi Zeynep iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

90. Hind-i müslime-i bâliğa'nın veliyy-i akrebi Zeyd, Hind'i rızasıyla Kıptî olan Amr-ı müslime nikahı sahih ile tezvîc ettikten sonra Hind nâdime olup mücerred Amr Kıptî olmakla nikah sahih olmaz diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

91. Zeyd, kızı Hind-i bâliğa'yı Hind'in izniyle kulu Amr'a tezvîc eylese Hind'in anası Zeynep iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

92. Zeyd, kızı Hind-i bîkr-i bâliğa'yı Hind'in izinsiz Amr'a şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc edip badehu Zeyd akd-i mezbûru Hind'e i'lam ettikte Hind sükût eylese Amr Hind'e duhûl murad ettikte Hind nâdime olup akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

93. Hind-i bîkr-i bâliğa'yı veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı Zeyd Hind'in izinsiz Amr'a şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc edip badehu vech-i muharrer üzere tezvîc ettiğini Hind'e i'lam ettikte Hind sükût edip dört ay mürûr ettikten sonra Hind râziye olmadım deyip nefsinin Bekir'e tezvîc eylese akd-i sani sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

Nev'i âhar:

94. Hind-i sağire'nin velayet-i tezvîci anası Zeynep ile li-ebeveyn kız karındaşı Hatice den hangisinindir?

El-cevab: Zeynep'indir.

95. Cünun-ı mutbık ile mecnun olan Zeyd'in velayet-i tezvîci li-ebeveyn ammi oğlu Amr ile anası Hind'den hangisinindir?

El-cevab: Amr'ındır.

96. Hind-i sağıre'yi müslimenin anası Zeynep kafir olup Hind'in ehl-i islamdan babasının li-ebeveyn halası oğlu Amr'dan gayrı kimesnesi olmasa Hind'in velayet-i tezvîci Zeynep ile Amr'dan hangisinindir?

El-cevab: Amr'ındır.

97. Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi anası Zeynep hâzır iken Zeynep anası Hatice , Zeynep'in izinsiz Hind'i Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr nafız olur mu?

El-cevab: olmaz.

98. Hind-i sağıre kızı Zeynep veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammi Zeyd'den izinsiz mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvîc ettikten sonra Zeyd akd-i mezbûru fesh etmeyip mevkûf iken Zeynep bâliğa olup akd-i mûcize olsa Zeyd iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

99. Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammi Zeyd sekiz saatlik baîd âhar diyarda iken Sağıre'nin anası Zeynep Sağıre'yi Zeyd'den izinsiz Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr nafız olur mu?

El-cevab: olmaz.

100. Bu surette Zeyd akd-i mezbûru mûciz olmayıp Sağıre'yi mehr-i misliyle küfüvvü Bekir'e tezvîce kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

101. Hind-i sağıre'nin babası Zeyd müddet-i seferi baîd olan âhar diyarda olmakla Sağıre'nin Zeyd'den sonra veliyy-i akrebi olan anası Zeynep Hind'i küfüvvü hâtıbı Amr'a mehr-i misliyle tezvîc eylese Zeyd geldikte iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

102. Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi olan Amr, Zeyd mesafe-i seferi baîd âhar diyarda olmakla Hind'in sonra veliyy-i akrebi olan anasının li-ebeveyn hali Amr, Hind'i küfüvvü hâtıbı Bekir'e mehr-i misliyle tezvîc eylese Zeyd geldikte iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

103. Zeyd-i müteveffanın sağıre kızı Hind'i veliyy-i akrebi anası Zeynep mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvîc eylese Zeyd'in anasının babası Bekir iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

104. Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı Zeyd, sağıre'yi küfüvvü olan Sağır oğlu Amr'a mehr-i misliyle tezvîc eylese Hind'in âhar li-ebeveyn ammı Bekir iznim olmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

105. Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammesi Zeynep , Sağıre'yi mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvîc eylese Sağıre'nin âhar li-ebeveyn ammesi Hatice iznim bulunmadı diye akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

106. Bu surette Hatice iznim bulunmadı diye Sağıre'yi Bekir'e tezvîc eylese akd-i sani sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

107. Hind-i sağıre'nin babası Zeyd hâzır iken Hind'in anasının babası Amr Hind'i Zeyd'den izinsiz Bekir'e tezvîc eylese akd-i mezbûr nafiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

108. Bu surette Zeyd akd-i mûciz olmadan Hind bâliğa olsa Hind mûcize olmayıp akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

V.12 109. Zeyd-i Sağır'ın veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı oğlu Amr hâzır iken Zeyd'in anası Hind, Amr'ın izinsiz Zeynep'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc edip badehu Amr mûciz olmadan Zeyd kablelbülûğ ve'd-dühûl fevt olsa Zeynep terike-i Zeyd'den mehir ve hisse namına nesne almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

110. Zeyd-i Sağır'ın ceddesi ve veliyy-i akrebi Hind , Zeyd'e Zeynep'i mehr-i misliyle şuhudu mahzarlarında tezvîc ettikten sonra Zeyd bâliğ olmadan kabledduhûl fevt olsa Zeynep Zeyd'e varis olur mu?

El-cevab: olur.

111. Hind-i sağıre'yi babasının babası ve veliyy-i akrebi Zeyd, Amr'ın Sağır oğlu Bekir'e şu kadar akçe mehirle tezvîc Amr dahi Bekir için tezevvüc ettikten sonra Bekir sığarında fevt olsa Hind Bekir'in terikesinden mehrini ve mâadâdan hissesini almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

112. Zeyd-i Sağır'ın veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı Amr sağıre kızı Hind'i mehr-i misliyle şuhudu mahzarlarında Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Zeyd, kablelbülûğ fevt olsa Hind Zeyd'e varis olur mu?

El-cevab: olur.

113. Kadıdan gayrı velisi olmayan Hind-i Sağır'ı kadı, mehr-i misliyle küfüvvü Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

114. Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi halası oğlu Amr hâzır iken kadı , Sağıre'yi Amr'ın izinsiz tezvîce kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

115. Zeyd maraz-ı mevtinde kızı Hind-i sağıre'yi ammı oğlu Amr'a şuhudu mahzarlarında tezvîc edip Amr dahi kabul eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

Nev'i âhar:

116. Mahmudulhâl olan Zeyd , kızı Hind-i sağıre'yi âzatl kulu Amr'a tezvîc ettikten sonra nâdim olup akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

117. Zeyd oğlu Amr'ı sağır'e Hind'i tezvîc ettikte mehr-i mislinden ziyade-i fahişe ile tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

118. Hind-i sağıre'yi ceddese Zeynep, veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı oğlu Zeyd'in izniyle küfüvvü olmayan Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

119. Hürreti'l-asl olan Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi li-ebeveyn er karındaşı Zeyd, Hind'i hürri'l-asl olmayıp azatl olan Amr'a tezvîc edip badehu Hind fevt olsa Amr akd-i mezbûra binaen Hind'e varis olur mu?

El-cevab: olmaz.

120. Babası hürri'l-asl müslim olup anası ümmü veled olan Hind-i sağıre'nin veliyy-i akrebi li-ebeveyn er karındaşı Zeyd Hind'i darü'l- harbden seby ve istirkak olunup badehu İslama gelip i'tâk olan Amr'a tezvîc ettikten sonra Hind fevt olsa Amr akd-i mezbûra binaen Hind'e varis olur mu?

El-cevab: olmaz.

121. Suleha'dan Zeyd-i müteveffanın sağire kızı Hind'i veliyy-i akrebi li-ebeveyn ammı Amr müdd min hamr olup fasık olan Bekir'e tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olmaz.

122. Zeyd cariyesi Hind-i sağire'yi i'tâk ettikten sonra Zeyd Hind'in veliyy-i akrebi olmakla kendine tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu?

El-cevab: olur.

123. Zeyd'in azatsız kulu Amr hürretü'l-asl olan Hind'e küfüvv olur mu?

El-cevab: olmaz.

124. Fasık olan Zeyd Amr-ı salih'in kızı Hind-i saliha'ya küfüvv olur mu?

El-cevab: olmaz.

Fi-hıyar'i-l buluğ ve'l-ıtk

125. Zeyd sağire kızı Hind'i Amr'a tezvîc eylese Hind bâliğa oldukça akd-i mezbûru hıyarı buluğla feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

126. Hind bıkı-i sağire'yi veliyy-i akrebi anası Zeynep küfüvvü Zeyd'e mehr-i misliyle tezvîc ettikten sonra Hind bâliğa olup akde alime oldukça sükût edip nefsinı ihtiyar etmese Hind bir ay mürûrunda akd-i mezbûru hıyarı buluğla feshe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

127. Hind-i sağire'yi eb ve cediti olmayan veliyy-i akrebi Amr mehr-i misliyle küfüvvü Bekir'e tezvîc ettikten sonra Hind bâliğa oldukça Bekir gaib iken akd-i mezbûru hıyarı buluğla hâkime fesh ettirse akd-i mezbûr münfesih olup Hind nefsinı âhara tezvîce kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

128. Hind-i sağıre'yi veliyy-i akrebi anası Zeynep Zeyd'e tezvıc ettikten sonra Hind bâliğa olduğu anda nefsinı ihtiyar ve işhad edip hıyarı buluğla akd-i mezbûru Zeyd'in huzurunda hâkime fesh ettirmeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

129. Hind'i sağıre'yi veliyy-i akrebi anası Zeynep Zeyd'e tezvıc ettikten sonra Hind bâliğa olup badehu akd-i mezbûru alime olduğu anda nefsinı ihtiyar ve işhad edip hıyarı buluğla akd-i mezbûru Zeyd'in huzurunda hâkime fesh ettirmeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

130. Hind-i sağıre'yi veliyy-i akrebi ammesi Zeynep Zeyd'e tezvıc ettikten sonra Hind bâliğa olduğu anda nefsinı ihtiyar ve işhad edip hıyarı buluğla akd-i mezbûru Zeyd'in huzurunda hâkime fesh ettirecek nefsinı âhara tezvıce kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

V.13 131. Zeyd ümmü veledi Hind'i Amr'a tezvıc ettikten sonra Zeyd Hind'i i'tâk eylese Hind o mecliste nefsinı ihtiyar edip hıyarı itk ile akd-i mezbûru feshe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

Babü'l-Mehir:

132. Zeyd Hind'i şuhudu mahzarlarında tezevvüc ettikte mehir tesmiye olunmayıp badehu Zeyd Hind'e dahil olduktan sonra bir nesne üzerine terazi bulunmadan Hind'i tatlık eylese Hind Zeyd'den ne miktar mehir alır?

El-cevab: mehr-i misil alır.

133. Zeyd Hind'i şuhudu mahzarlarında tezevvüc ettikte mehir tesmiyesiyle olunmayıp badehu bir nesne üzerine terazi bulunmadan Zeyd fevt olsa Hind terike-i Zeyd'den ne miktar mehir alır?

El-cevab: mehr-i misli alır.

134. Zeyd Hind'i şu kadar bin akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip mehr-i muaccel zikri tesmiye olunmasa halen Hind fevt oldukça Zeyd sair vereseye mehr-i müsemmadan hisselerini verirken sair verese Zeyd'e mücerred velayetimizde mehr-i muaccel dahi tesmiye oluna gelmiştir öyle olunca mehr-i muaccel dahi lazım olmuş olur bize mehr-i muaccelden dahi hisse ver demeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmazlar.

135. Zeyd Hind'i on dirhemden ekal olan şu kadar şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Zeyd Hind'i tatlık eylese Hind Zeyd'den tamamen on dirhem almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

136. Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra nikah kaim iken Zeyd sıhhatinde Hind'in mehri üzerine şu kadar akçe ziyade Hind dahi kabul edip badehu Zeyd fevt olsa Hind terike-i Zeyd'den mehr-i müsemma ve ziyadeyi almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

137. Zeyd Hind'i bir muayyen menziliyle bahçesi ve şu kadar eşya-yı muayyenesi mehr-i muaccel olmak üzere tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind ol menzil ve bahçe ve eşyayı almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

138. Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Hind'i bâin talâkla tatlık edip badehu mehrini vermeden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl edip badehu Hind'i tatlık eylese Hind akd-i evvel ve sanîde tesmiye olunan mehrini Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

139. Zeyd Hind'i şu kadar esvab-ı muayyene mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc edip esvab-ı mezbûreyi Hind'e verdikten sonra Amr esvab-ı merkumeye müstehak çıkıp bade'l-isbat ve'l-hüküm olsa Hind esvab-ı merkumenin kıymetlerini Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

140. Zeyd Hind'i şu kadar esvabı mehr-i muaccel üzerine tezevvüc edip esvab-ı mezbûreyi Hind'e verdikten sonra Zeyd kabledduhûl velhalvet Hind'i tatlık eylese Zeyd esvab-ı mezbûrenin nısfını Hind'den istirdâda kâdir olur mu ?

El-cevab: olur.

141. Zeyd Hind'i şu mekule şu kadar esvap mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc edip badehu vermeden Hind'e duhûl eylese Hind esvab-ı merkumenin vasatlarını yahut vasatlarının kıymetlerini Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

142. Zeyd Hind'i bir cariye mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind Zeyd'in terikesinden bir vasat cariye yahut bir vasat cariyenin kıymetini almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

143. Zeyd Hind'i şu mekule bir çift alınan bilezik mehr-i muaccel ile tezevvüc ve duhûl ettikten sonra vermeden Zeyd fevt olsa Hind o bileziklerin vasatını yahut vasatının kıymetlerini almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

144. Zeyd Hind'i şu mekule şu kadar esvap mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra vermeden Hind fevt olsa Hind'in sair veresei esvab-ı merkumenin vasatlarından yahut vasatlarının kıymetlerinden hisselerini Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı?

El-cevab: olurlar.

145. Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra zifaf vaki olup lakin Hind retka olup vat'ı mümkün olmamakla Hind'i tatlik eylese Zeyd mehr-i müsemmanın nısfını Hind'e verirken Hind râziye olmayıp tamamen almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

146. Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra halvet-i sahiha vakia olup lakin Zeyd innîn olmakla vat'a kâdir olmayıp badehu Hind'i tatlik eylese Hind mehr-i müsemmayı tamamen Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

Nev-i âhar:

147. Zeyd mehariminden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle helal olmak zannıyla tezevvüc ve vat' edip badehu tefrik olursa Hind Zeyd'den mehr-i müsemmayı almağa kâdire olur mu?

El-cevab: mehr-i misli ile müsemmadan ekallini alır.

V.14 148. Zeyd neseben kız karındaşı Hind'in radâen kızı Zeynep'i şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra kabledduhûl Zeynep Zeyd'den tefrik olursa Zeynep Zeyd'den mehir namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

149. Zeyd mezniyesi Hind'in radâen kızı Zeynep'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeynep Zeyd'den tefrik olursa Zeynep mehr-i müsemmayı Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: mehr-i misli ile müsemmadan ekallini alır.

150. Hind Zeyd'i müddet-i rada'da irdâ' ettikten sonra Zeyd bâliğ olduktâ bilmemekle Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' edip badehu beyyine ile sabit olup Hind Zeyd'den tefrik olunsa Hind mehr-i müsemmayı Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: mehr-i misli ile müsemmadan ekallini alır.

151. Zeyd zevcesi Hind'i üç talâk ile tatlık ettikten sonra Zeyd hülle ettirmeden Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' edip badehu Hind Zeyd'den tefrik olunsa Hind mehr-i müsemmayı Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: mehr-i misli ile müsemmadan ekallini alır.

152. Hind'in zevci Zeyd âhar diyarda iken Amr Hind Zeyd'in menkûhası idiğini bilmemekle Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeyd gelip Hind'i Amr'dan tefrik ettirirse Hind mehr-i müsemmayı Amr'dan almağa kâdire olur mu?

El-cevab: mehr-i misli ile müsemmadan ekallini alır.

153. Zeyd'in kulu Amr Zeyd'den izinsiz Hind-i hürreyi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra Zeyd akd-i mezbûru mûciz olmadan Amr Hind'i tatlık edip badehu Zeyd Amr'ı i'tâk eylese Hind mehr-i müsemmayı Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: mehr-i misli ile müsemmadan ekallini alır.

Nev'i âhar:

154. Hind'in mehr-i misli bilinmek lazım olduktâ ne ile malum olur?

El-cevab: babası canibinden olan nisvana kıyas ile.

155. Hind'in mehr-i misli bilinmek lazım lakin babası canibinden nisvandan kimesne olmasa Hind'in mehr-i misli kime kıyas ile malum olur?

El-cevab: ecanibden Hind'e mûmasele olan nisvana kıyas ile.

156. Zeyd-i nasrânî Hind-i nasrânîyyeyi şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Hind şeref-i İslamla müşerref olup Zeyd'e İslam arz olundukta Zeyd iba etmekle Hind Zeyd'den tefrik olunsa Hind mehr-i müsemmayı Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

157. Zeyd kızı Hind-i kebirenin bikr cariyesi Zeynep'i Hind'in izinsiz Amr'a tezvîc edip Amr dahi Zeynep'i vat' edip bekaretini izale ettikten sonra Hind vâkife oldukta nikahı kabul etmeyip tefrik eylese Zeynep'in noksan bekareti mehr-i mislinden ezyed olmakla Hind Zeynep'in noksan bekaretini Amr'a tazmine kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

158. Zeyd Hind'i yirmi bin akçe mehir ile tezvîce Amr'ı tevkîl ettikten sonra Amr Hind'i Zeyd'e otuz bin akçe mehir ile kendine tezvîc edip badehu Zeyd bilmeden Hind'e dahil olup badehu bildikte akd-i mezbûru reddeylese Hind'in mehr-i misli yirmi bin akçe olmakla Zeyd Hind'e yirmi bin akçeyi verirken Hind mücerred vekilin otuz bin akçe mehir ile tezvîc etti deyip yirmi bin akçeden ziyade nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

159. Zeyd Amr'a kızım Hind'i şu kadar akçe mehr-i muaccel ile tezvîc ile Hind'i sana şu kadar akçe cihâz esvabı ile vereyim demekle Amr dahi Hind'i mehr-i muaccel mislinden ziyade o kadar akçe mehr-i muaccel ile tezevvüc ve meblağ-ı mezbûru Zeyd'e teslim edip badehu Zeyd Hind'i Amr'a verdikte ol miktar cihâz esvabı vermese Amr Zeyd'e vech-i muharrer üzere verdiği akçeden Hind'in mehr-i mislinden ziyadesini Zeyd'den istirdâda kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

160. Zeyd Hind'e namzet oldukta Hind'e mehr-i muaccel namına şu kadar eşya gönderip badehu Hind'i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşya-yı mezbûreyi Hind'den

istirdâda kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

161. Zeyd namzedi Hind'e me'kulat-ı mekulesinden şu kadar eşya ihda edip Hind dahi istihlak ettikten sonra Zeyd Hind'i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşya-yı mezbûreyi Hind'e tazmine kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

162. Hind zevci Zeyd'e tarafımdan akrabana ihda eyle diye şu kadar esvap verip lakin Zeyd esvabı ihda etmeyip yedinde iken Hind'i tatlık eylese Hind esvab-ı merkumeyi Zeyd'den talep ettikte Hind esvabı Zeyd'e temlik etmiş değil iken Zeyd mücerred vech-i muharrer üzere vermekle mülküm olmuş olur diye vermemeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

V.15 **163.** Zeyd-i Sağır'ın ammı ve veliyy-i akrebi Amr Zeyd'e Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra kabledduhûl Zeyd bâliğ olup akd-i mezbûru hıyarı buluğla hâkime feshettirse Hind mehr-i müsemmanın nısfını Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

164. Hind-i sağire'nin veliyy-i akrebi anası Zeynep Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Hind kabledduhûl bâliğa olup hıyarı buluğla akd-i mezbûru hâkime feshettirse Hind Zeyd'den mehir namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

165. Hind-i sağire'nin veliyy-i akrebi anası Zeynep Hind'i küfüvvü Zeyd'e mehr-i misli olan şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezvîc edip Zeyd dahi Hind'i vat' ettikten sonra Hind bâliğa olup akd-i mezbûru hıyarı buluğla hâkime feshettirse Hind mücerred mehr-i müsemmayı Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

166. Zeyd'i sağir'in veliyy-i akrebi anası Hind Zeynep'i Zeyd'e mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvıc ettikten sonra Zeyd sığarında kabledduhıl fevt olsa Zeynep mehr-i müsemmayı terike-i Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

167. Cünun-ı mutbık ile mecnun olan Zeyd'in akrebi li-ebeveyn ammı Amr Hind'i mehr-i misli olan şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd'e tezvıc ettikten sonra Zeyd fevt olsa Hind Zeyd'in terikesinden mehr-i müsemmayı ve mâadâdan hissesini almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

168. Hind-i sağire velisi izinsiz nefsinı şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Amr'a tezvıc ettikten sonra Hind'in velisi mûciz olmadan Amr kabledduhıl fevt olup badehu Hind bâliğa olsa Hind Amr'ın terikesinden mehir namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

169. Zeyd-i Sağir'in veliyy-i akrebi li-ebeveyn er karındaşı Amr hâzır iken Zeyd'in ammı Bekir Amr'ın izinsiz Hind'i Zeyd'e tezvıc edip badehu Amr akd-i mûciz olmadan Zeyd kablelbuluğ vedduhıl fevt olsa Hind akd-i mezbûra binaen Zeyd'in terikesinden mehir namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

170. Hind-i sağire'nin babası Zeyd hâzır iken sağire'yi ammı Amr Zeyd'den izinsiz şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Bekir'e tezvıc ettikten sonra Zeyd vâkıf oldukta mûciz olmayıp kablelbuluğ vedduhıl akd-i mezbûru fesh eylese Zeyd Hind'in mehri namına Bekir'den nesne almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

171. Bu surette Bekir mehr-i muaccel olmak üzere Hind için Amr'a şu kadar akçe ile bir miktar esvap verse meblağ-ı mezbûr ile esvab-ı merkume mevcut olmakla Bekir esvab-ı mezbûru Amr'dan almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

172. Kadıdan gayrı velisi olmayan Hind-i sağire'yi üvey anası Zeynep kadı izinsiz mehr-i misli miktarı şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Amr'a tezvîc edip Amr dahi vat' ettikten sonra kadı Hind'i Amr'dan tefrik eylese Hind bâliğa oldukça o kadar akçe Amr'dan almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

173. Hürretü'l-asl olan Hind-i sağire'nin veliyy-i akrebi ammı Zeyd Hind'i hürü'l- asl olmayıp azatlı olan Amr'a şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezvîc ettikten sonra kable'l-vat' Hind Amr'dan tefrik olursa Hind bâliğa oldukça Amr'dan mehir namına nesne almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

174. Zeyd sağire kızı Hind'i Amr'a şu kadar akçe mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezvîc edip mehr-i mezbûru Amr'dan alsa Sağire bâliğa oldukça Amr'a Zeyd'in kabzını tutamam bana mehr-i mezbûru tekrar vermedikçe nefsimi sana temkin etmem demeye kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

175. Zeyd Sağir oğlu Amr'a Hind'i şu kadar akçe mehirle tezvîc edip mehre dâmin olduktan sonra Amr sığarında fevt olsa Hind mehrini Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

176. Hind-i sağire'yi veliyy-i akrebi Zeyd mehr-i misliyle küfüvvü Amr-ı sağir'e tezvîc edip Amr'ın babası Bekir dahi kabul ettikten sonra Amr fevt olup malı olmasa Bekir mehre damin olmuş değil iken Hind'in vasisi Bişr-i mücerred Amr'ın babası olmakla Hind'in mehrini malından eda eyle diye cebre kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

177. Zeyd Hind'i şu mekule şu kadar esvab mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd'in babası Amr o mekule o kadar esvabı kendi malından teberruan Hind'e verse Amr nâdim olup esvab-ı merkumeyi Hind'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

Nev'i âhar:

178. Züyûf akçe rayiç iken Zeyd Hind'i şu kadar züyûf akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra züyûf akçe kasıd olup badehu Hind fevt olsa Zeyd o kadar züyûf akçenin yevm-i kesadda altın veya gümüşten olan kıymetlerinden sair verese-
V.16 nin hisselerini / verirken sair verese razılar olmayıp züyûf adedince ceyyid akçe ver demeğe kâdir olurlar mı?

El-cevab: olmazlar.

179. Kuruş ceyyid akçe ile yetmiş akçeye rayiç iken Zeyd Hind'i ol mekul ceyyid akçeden şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip bade zaman züyûf akçe zahir olup kuruş züyûf akçe ile iki yüz akçeye rayiç olup ol mekule ceyyid akçe eydiye-i nastan münkata' olduktan sonra Zeyd fevt olsa Hind ol mekule ceyyid akçenin yevmi inkıta' da olan kıymetlerini terikeden almak istedikte sair verese razılar olmayıp Hind'e mehir iki yüz akçe mukabelesinde al yahut ceyyid adedince züyûf akçe al demeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmazlar.

180. Kuruş ceyyid iri akçe ile seksen akçeye rayiç iken Zeyd Hind'i ol mekule ceyyid akçeden şu kadar mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip bade zaman hurda akçe zahir olup kuruş hurda akçe ile yüz yirmi akçeye rayiç olup ol mekul iri ceyyid akçe eydiye-i nastan münkata' olduktan sonra Zeyd fevt olsa Hind ol mekul ol kadar ceyyid akçenin yevmi inkıta'da olan kıymetleri terikeden almak istedikte

sair vereseler razılar olmayıp Hind yüz yirmi iri ceyyid akçe mukabelesinde bir kuruş al yahut iri ceyyid adedince hurda akçe al demeğe kâdir olurlar mı?

El-cevab: olmazlar.

181. Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind'i ve sair veresesini terk ettikte sair verese terikeden ol kadar akçeyi Hind'e verirlerken Hind almayıp mukabelesinde şu kadar kuruş alırım demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

182. Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sair veresesini terk ettikte sair verese Hind'in Zeyd zimmetinde olan şu kadar akçe mehrini terikede olan akçeden verirlerken Hind almayıp mukabelesinde terikeden bir menzil alırım demeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

183. Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sair veresesini terk ettikte sair verese Hind'e Zeyd zimmetinde olan şu kadar mehr-i mukabelesinden terikeden bir kul verip badehu Zeyd'in sıhhatinde ol kulu i'tâk ettiğini beyyine ile sabit olup itkına hükmolunsa Hind mehr-i mezbûru terikeden almağa şer'an kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

184. Zeyd Hind'i mehr-i mislinden ezyed şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind'i veli-ebeveyn er karındaşı Amr'ı terk eylese Hind mehr-i müsemmayı terikeden almak istedikte Amr mehr-i mislinden ziyadeyi aldığına razı olmadım diye Hind'i bi gayrı vechin ahzdan men'e olur mu?

El-cevab: olmaz.

185. Düyûnu terikesinden ezyed olduğu halde fevt olan Zeyd'in dâyinleri terike-i Zeyd'i deynlerimize göre iktisam edelim dediklerinde Hind râziye olmayıp mehrimi terikeden tamamen istîfa ederim demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

186. Zeyd sıhhatinde Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ettikten sonra Zeyd düyûnu, terikesinden ezyed olduğu halde fevt olsa Hind terikeden mehr-i müsemmaye isabet eden miktarı almak istedikte sair dâyinler cümle terikeyi biz alırız demeğe kâdir olurlar mı?

El-cevab: olmazlar.

El-ihtilâf fi'l-mehir:

187. Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sair veresesini terk ettikte Hind Zeyd zimmetinde olan mehirim şu kadar akçedir diye dava ve sair verese şu kadar nâkıstır diye dava edip tarafeynini beyyineleri olmasa Hind'in mehr-i misli Hind'in dediği miktara müsait olunca Hind yemin ile tasdik olunur mu?

El-cevab: olunur.

188. Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind sair veresesinden Zeyd zimmetinde olan mehirim şu kadar akçedir diye dava ve sair verese şu kadar nâkıstır diye dava edip tarafeynin beyyineleri olmasa Hind'in mehr-i misli Hind'in dediği miktara müsait olmayınca Hind yemin ile tasdik olunur mu?

El-cevab: olunmaz.

189. Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind sair vereseden Zeyd zimmetinde olan mehirim şu kadar akçedir diye dava ve sair verese şu kadar nâkıstır deyip Hind'in mehr-i misli sair veresenin dedikleri miktara müsait olsa Hind müddeasına ikamet beyyine edecek dediği miktarı terike-i Zeyd'den almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

190. Hind fevt olup zevci Zeyd'i ve sair veresesini terk ettikte sair veresesinin mehr-i müsemması yirmi bin akçedir diye dava ve Zeyd ancak sekiz bin akçedir diye dava edip tarafeynin beyyineleri olmayıp Hind'in mehr-i misli ancak sekiz bin akçe olsa kavil hangisininindir?

El-cevab: Zeyd'indir.

191. Hind badehu zevci Zeyd fevt olup Hind'in veresei Zeyd'in veresesinden Hind'in Zeyd zimmetinde olan mehr-i müsemması şu kadar akçedir diye dava edip ve Zeyd'in veresei şu kadar nâkıstır deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavı hangisininindir?

El-cevab: verese-i Zeyd'indir.

El-ihtilâf fi'l-cihâz:

V.17 192. Evsat-ı nastan olan Zeyd kızı Hind'i ere verdikte bir miktar cihâz esvabı verip badehu esvab-ı mezbûrenin bazı için şu esvabı ariyet tarîkiyle verdim deyip Hind hibe etmiştin diye dava edip lakin müddeasını isbat edemese Zeyd yemin ile tasdik olunur mu?

El-cevab: olunur.

193. Eşraftan olan Zeyd, kızı Hind'e cihâz namına bazı eşya verdikten sonra Zeyd eşya-yı merkumeyi ariyet tarikîyle vermiştim deyip Hind, hibe etmiştin deyip Zeyd müddeasını isbat edemese beyyine ile eşya-yı merkumeyi almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

194. Evsat nastan olan Hind kızı Zeynep'i ere verdikte Zeynep bir miktar cihâz esvabı verip badehu Zeynep fevt olup Hind'i ve sair veresesini terk ettikte Hind esvab-ı mezbûrenin bazı için şu esvabı ariyet tarikîyle vermiştim deyip sair verese hibe etmiştin diye dava edip lakin müddealarını isbat edemeseler Hind yemin ile tasdik olunur mu?

El-cevab: olunur.

195. Eşraftan olan Hind, kızı Zeynep'e cihâz namına şu kadar eşyayı verdikten sonra Hind eşya-yı merkumeyi âriyet tarikîyle vermiştim deyip Zeynep hibe etmiştin

deyip Hind müddeasını isbat edemese Hind yemin ile eşya-yı mezbûreyi Zeynep'ten almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

Fî ma li'z-zevc ve'z-zevce ve malâ:

196. Hind-i sağıre'yi veliyy-i akrebi anası hâdinesi Zeynep Amr'a tezvîc eylese Hind maslahat-ı ricâle salihâ olmadan Amr Hind'i Zeynep'ten almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

197. Zeyd'in menkûhası olup hâdinesi anası Hind'in yanında olan Zeynep-i sağıre yedi - sekiz yaşında olup lakin mehzule olup cimâ'a mutîka olmasa Zeyd Zeynep'i Hind'den almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

198. Zeyd'in menkûhası Hind-i sağıre dokuz yaşında olup cimâ'a mutîka olmakla Zeyd Hind'i hâdinesi validesi Zeynep'ten almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

199. Zeyd Hind'i şu mekule şu kadar esvap mehr-i muaccel tesmiyesiyle tezevvûc ettikten sonra vermeden Hind'i vat' murad eylese Hind Zeyd'e esvab-ı merkumenin vasatını yahut vasatının kıymetlerini almayınca nefsini sana temkin etmem demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

200. Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'in menzilinden kaçıp kız karındaşı Zeynep'in menziline varsa Zeyd mehr-i muaccelini îfa etmekle Hind'i menziline getirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

201. Zeyd bir kasaba ahalisinden Hind'i tezevvüc ettikten sonra Hind Zeyd'den izinsiz âhar kasabaya gitse Zeyd mehr-i muaccelini îfa etmekle Hind'i ol kasabadan kasaba-yı ûlaya getirmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

202. Zeyd Hind'i bir belde mahallâtından bir mahallede şu kadar akçe mehr-i muaccel ve şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip lakin mehr-i muaccelini vermese Zeyd Hind'i âhar mahallede istîcar ettiği menziline getirmek istedikte Hind mehr-i muaccelimi almayınca gitmem demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

203. Zeyd bir kasaba ahalisinden Hind'i şu kadar akçe mehr-i muaccelini vermeden Hind'i kasaba kurbünde olan karyesine getirmeğe murad ettikte Hind mehr-i muaccelimi almayınca gitmem demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

204. Zeyd Hind'i bir belde mahallâtından bir mahallede tezevvüc ettikten sonra mehr-i muaccelini îfa etmekle Hind'i ol beldeden âhar mahallede olan kendi menziline getirmek istedikte Hind imtina'a kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

205. Zeyd bir kasaba ahalisinden Hind'i ol kasabada tezevvüc ettikten sonra mehr-i muaccelini îfa etmekle Hind'i mesafe-i seferden ekal olan kendi karyesine getirmek istediği için Hind imtina'a kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

206. Zeyd bir kasabada tezevvüc ettiği Hind'i mehr-i muaccelini îfa etmekle ol kasabada müslim mahallesinde olan mülk-ü menziline getirmek istedikte Hind mücerred ol mahallede birkaç keferer menzilleri vardır diye bi gayrı vechin imtina'a kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

207. Bu surette Hind Zeyd'in menziline gitmeyip Zeyd'den izinsiz bir müddet kendi menziline yalnız sakine olsa ol müddette Hind'in nafakası Zeyd üzerine lazım olur mu?

El-cevab: olmaz.

208. Bir belde ahalisinden Hind'i ol beldede tezevvüc ettikten sonra Zeyd Hind'i rızasız müddet-i sefer baîd olan belde-i âharaya götürmeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

209. Zeyd bir kasaba ahalisinden Hind'i tezevvüc ettikten sonra Zeyd Hind'i mesafe-i seferden baîd olan kendi beldesine getirmek için râziye iken akrabası olmazız diye men'e kâdir olurlar mı?

El-cevab: olmazlar.

V.18 210. Zeyd zevcesi Hind'i müddet-i sefer baîd âhar diyara getirmek istedikte Hind râziye iken Hind'in anası Zeynep Hind'i men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

211. Zeyd bir belde ahalisinden Hind'i tezevvüc ettikten sonra Hind'i cebren müddet-i sefer baîd olan kendi beldesine getirirse Hind ol beldede durmayıp mehariminden biri ile kendi beldesine gelmeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

212. Zeyd İstanbul'da mutavattına olan Hind'i İstanbul'da tezevvüc ettikten sonra Zeyd Hind ile bir maslahat için Edirne'ye gelip badehu mehr-i muaccelini îfa etmiş olmakla Zeyd Hind'i İstanbul'a getirmek istedikte imtina'a kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

Nev'i âhar:

213. Zeyd zevcesi Hind'i babası Amr, anası Zeynep ile bir beytte iskân eylese Hind Zeyd'e ben Amr ve Zeynep'le sakine olmam beni ğaliki başka beytte iskân eyle demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

214. Zeyd zevcesi Hind'i, zevce-i nasrâniyyesi Zeynep ile bir odada iskân eylese Hind râziye olmayıp Zeyd'e beni ğaliki başka âhar odada iskân eyle demeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

215. Zeyd cariye-i mevtûası Hind'i, zevcesi Zeynep ile sakin olduğu menzilin odalarından bir oda da iskân eylese Zeynep Zeyd'e Hind'i menzilinden ihraç eyle diye cebre kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

Nev'i âhar:

216. Zeyd'in zevcesi Hind cumada bir kere validinin menzillerine varıp mezbûrları görmek murad eylese Zeyd Hind'i bi gayri vechin men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

217. Zeyd'in zevcesi Hind cumada bir kere anası Zeynep'in menziline varıp Zeynep'i görmek murad ettikte Zeyd Hind'i bi gayri vechin men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

218. Zeyd'in zevcesi Hind'in anası Zeynep her cumada bir kere gelip Hind'i görmek istedikte Zeyd Zeynep'i men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

219. Zeyd'in kaynanası Hind her gün Zeyd'in menziline gelir olsa Zeyd razı olmayıp Hind'i her cumadan gayri eyyâmnda menziline duhûlden men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

220. Zeyd'in zevcesi Hind ziyaret-i kubûr için mezaristan murad ettikte Zeyd Hind'i men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

221. Zeyd Hind'i tezevvüc ve vat' edip lakin Hind veled getirmese Hind Zeyd'e senden veled olmamakla beni tatlık eyle diye cebre kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

İhtilafi'z- zevceyn fi metai'l- beyt:

222. Zeyd zevcesi Hind'i tatlık ettikten sonra Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunup ricâl ve nisaya saliha olan eşya için Zeyd benimdir deyip Hind benimdir deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavî hangisininindir?

El-cevab: Zeyd'indir.

223. Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve sair veresesini terk ettikte Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunup ricâl ve nisaya saliha olan eşya için Hind benimdir deyip ve sair verese Zeyd'indir deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavî hangisininindir?

El-cevab: Hind'indir.

224. Zeyd fevt olup ancak zevcesi Hind'i terk ettikte Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunup ricâl ve nisaya saliha olan eşya için Hind benimdir deyip ve emin beytü'l-mâl Zeyd'indir deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavî hangisininindir?

El-cevab: Hind'indir.

225. Zeyd fevt olup zevcesi Hind ile evlâdı sığârını terk ettikte Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunup ricâl ve nisaya saliha olan eşya için Hind mülkümdür deyip ve sığârın vasîsi Zeyd'indir diye dava eylese vasî müddeasına

ikamet beyyine edecek eşya-yı mezbûreden sığârın hisselerini sığâr için almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

226. Zeyd düyûnu terikesinden ezyed olduğu halde fevt olup zevcesi Hind'i terk ettikte Zeyd'in terikesinden vasî nasb olunan Amr Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunup nisaya mahsus olan eşya için Zeyd'indir diye dava edip ve Hind mülküdür deyip Amr müddeasını isbat edemese Hind eşya-yı merkumeyi yemin ile almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

227. Zeyd fevt olup zevcesi Hind'i ve Sağır oğlu Amr'ı terk ettikte Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunup ricâle mahsus olan eşya için Hind benimdir diye dava ve Sağır'in vasîsi Bekir Zeyd'indir deyip Hind'in müddeası sabit olmasa kavli-i mücerrediyile eşya-yı mezbûreyi müstakillen almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

V.19 228. Hind fevt olup zevci Zeyd'i ve li-ebeveyn kız karındaşı Zeynep'i terk ettikte Hind ile Zeyd'in sakin oldukları menzilde bulunup nisaya mahsus olan eşya için Zeyd benimdir deyip ve Zeynep Hind'indir deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavli hangisininindir?

El-cevab: Zeynep'indir.

229. Hind fevt olup zevci Zeyd'i ve sair veresesini terk ettikte Zeyd ile Hind'in sakin oldukları menzilde bulunan cariyeye için sair verese müstakillen Hind'in mülküdür deyip ve Zeyd sülüsü benim olup Hind ile ale'l-iştirak mülkümüzdür deyip tarafeynin beyyineleri olmasa kavli hangisininindir?

El-cevab: Zeyd'indir.

230. Zeyd zevcesi Hind ile bir menzilde sakinler iken Zeyd fevt oldukta Hind menzili mezbûr mülküdür deyip ve sair verese Zeyd'in mülküdür deyip lakin

Zeyd'in mülkü olduğunu isbata kâdir olmasalar Hind menzili mezbûr mülkü olduğuna yemin edip müstakillen almağa kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

Nev'i âhar mine'l-ihtilâf:

231. Bayi-i kettân olmayan Zeyd işтира ettiği kettânı menziline getirdikte zevcesi Hind'e nesne demeden kettânı ğazl edip badehu Zeyd ipliği Nessac'a verip nesec ettirse nesec olunan, Zeyd ile Hind'den hangisinin olur?

El-cevab: Zeyd'in olur.

232. Zeyd işтира ettiği kettân ve yapağıyı getirdikte zevcesi Hind'e kettân ve yapağıyı ğazl edip bez ve kilim dokuduktan sonra Hind fevt olsa Zeyd sair vereseye Hind'in amelinin ecrimisinden hisselerini verip ol bez ve kilimi müstakillen almağa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

233. Yapağı bey' etmek adeti olmayan Zeyd işтира ettiği yapağıyı menziline götürdükte zevcesi Hind'e nesne demeden Hind yapağıyı ğazl edip kilim dokusa ol kilim Zeyd ve Hind'den hangisinin olur?

El-cevab: Zeyd'in olur.

234. Yapağı bey' eden Zeyd bey' için işтира ettiği yapağıyı menziline götürdükte zevcesi Hind Zeyd'den izinsiz ol yapağıyı ğazl edip kilim dokusa Hind yapağıyı Zeyd'e damine olurken Zeyd razı olmayıp kilimi alırım demeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

235. Zeyd Hind'e namzet oldukta Zeyd mehr-i muaccel namına bir miktar yapağı verip Hind dahi yapağıyı eğirip kilim dokuduktan sonra Zeyd Hind'i tezevvüden fâriğ olsa Hind ol yapağıyı Zeyd'e damine olurken Zeyd razı olmayıp kilim alırım demeğe kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

Mesail-i Őetta:

236. Hind-i bâlîĝa, nefsinî Zeyd'e tezvîc etmek istedikte kadı bana izin akçesi namına Şu kadar akçe vermeyince nikah etmem diye Hind'i men'e kâdir olur mu?

El-cevab: olmaz.

237. Zeyd, Hind'i bâlîĝa'yı tezevvüc murad ettikte Amr-ı kadı bana Şu kadar akçe vermeyince nikaha mani olup Hind'i nikah ettirmem demekle Zeyd Amr'a ol kadar akçe verip badehu Hind'i tezevvüc eylese Zeyd meblaĝ-ı mezbûru Amr'dan istirdâda kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

238. Zeyd Amr'ın kızı Hind'i tezevvüc ettikte Amr bana nefsim için bir at vermeyince nikah ettirmem demekle Zeyd Amr'a bir at verip Hind'i tezevvüc eylese Zeyd ol atı Amr'dan almaĝa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

239. Zeyd Amr'ın kızı Hind'i tezevvüc murad ettikte Amr, bana nefsim için Şu kadar akçe vermeyince nikah ettirmem demekle ol kadar akçe verip Hind'i tezevvüc ettikten sonra Zeyd meblaĝ-ı mezbûru Amr'dan almadan Amr fevt olsa Zeyd meblaĝ-ı merkumu Amr'ın terikesinden almaĝa kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

240. Zeyd'in karındaşı Amr'a Bekir'in kızı Hind'i tezevvüc murad ettikte Bekir Zeyd'e malından bana nefsim için yüz on kuruş vermeyince Hind'i Amr'a nikah ettirmem demekle Zeyd malından Bekir'e yüz on kuruş verip badehu Amr Hind'i tezevvüc eylese Zeyd meblaĝ-ı mezbûru Bekir'den istirdâda kâdir olur mu?

El-cevab: olur.

241. Hind Zeyd'e kendini tezevvüc etmek için ergenlik nâmına şu kadar akçe verip Zeyd dahi Hind'i tezevvüc eylese Hind meblağ-ı mezbûru Zeyd'den istirdâda kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

242. Hind kızı Zeynep'i tezevvüc etmek için Zeyd'e bazı eşya verip Zeyd dahi Zeynep'i tezevvüc eylese Hind eşya-yı mezbûreyi Zeyd'den istirdâda kâdire olur mu?

El-cevab: olur.

Kitabü'r-Radâ' :

243. Hind üç yaşında olan Zeynep'i irdâ' eylese hükmü radâ' sabit olmuş olur mu?

El-cevab: olmaz.

244. On iki yaşında olan Zeyd Hind'in memesini emse Zeyd Hind'in kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu? El-cevab: olur.

V.20 245. Hind, kızı Zeynep ile Zeyd'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeyd Hind'in âhar kızı Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

246. Hind Zeyd'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeyd Hind'in oğlunun kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

247. Hind Zeyd'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeyd'in oğlu Amr, Hind'in kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

248. Hind Zeynep'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeynep'in neseben karındaşı Zeyd Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

249. Hind Zeynep'in oğlu Amr'ı müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeynep'in âhar oğlu Bekir Hind'i tezevvüc etmek şer'an caiz olur mu?

El-cevab: olur.

250. Hind Zeyd'in li-ebeveyn kız karındaşı kızı Zeynep'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeyd Hind'in kızı Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

251. Zeyd radâen anasının neseben kız karındaşı Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

252. Hind Zeyd'in oğlu Amr'ı müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeyd Hind'in kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

253. Zeyd radâen kız karındaşı Hind'in radâen kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

254. Zeyd radâen karındaşı Amr'ın neseben kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

255. Zeyd neseben kız karındaşının radâen kızı Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

256. Zeyd radâen oğlu Amr'ın neseben kız karındaşı Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

257. Hind Zeynep'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Hind'in oğlu Amr Zeyd'in neseben kız karındaşı Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

258. Zeyd'in zevcesi Hind, Zeyd'den olan süt ile Amr'ın kızı Zeynep'i müddet-i radâ'da irdâ' eylese Zeyd'in zevce-i âharadan olan oğlu Bekir Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

259. Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'den olan süt ile Amr'ı müddet-i radâ'da irdâ' eylese Amr Zeyd'in zevce-i âharadan olan kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

260. Zeyd'in zevcesi Hind Zeyd'den olan süt ile Amr'ın kızı Zeynep'i müddet-i radâ'da irdâ' ettikten sonra Zeyd fevt olup Hind nefisini Bekir'e tezevvüc eylese Bekir'in karındaşı Bişr Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

261. Hind Zeynep'in kızı Hatice'yi müddet-i radâ'da irdâ' edip Zeynep dahi Âişe'nin kızı Fatıma'yı müddet-i radâ'da irdâ' eylese Hind'in oğlu Amr Fatıma'yı tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

262. Zeyd zevce-i mevtûası Hind'i tatlık ettikten sonra Zeyd Hind'in radâen kızı Zeynep'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

263. Zeyd'in zevcesi Hind'in anası Zeynep Zeyd'in oğlu Amr müddet-i radâ'da irdâ' eylese Hind Zeyd'e haram olmuş olur mu?

El-cevab: olmaz.

264. Hind zevci Zeyd'in karındaşı Amr'ı müddet-i radâ'da irdâ' eylese Hind Zeyd'den boş olur mu?

El-cevab: olmaz.

Nev'i âhar:

265. Zeyd'in anası Hind Zeyd'i Zeynep'in kızı Hatice ile müddet-i radâ'da irdâ' eyledim diye haber verse Hind adl ve sika olunca Zeyd Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olmaz.

266. Zeyd Hind'i tezevvüc murad ettikte Zeynep, Zeyd ve Hind radâen karındaşlardır diye haber verip lakin Zeynep adl ve sika olmayıp Zeyd ve Hind Zeynep'i tekzip eyleseler Zeyd Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

267. Zeyd zevcesi Hind'in üzerine Zeynep'i tezevvüc ettikten sonra Zeynep'in anası Hatice, ben Hind'i müddet-i radâ'da irdâ' etmişim dese mücerred Hatice böyle demekle Hind Zeynep'in radâen kız karındaşı olduğu sabit olup Zeynep'i Zeyd'den tefrik lazım olur mu?

El-cevab: olmaz. Ama Hatice sika ise tenezzüh evlâdır.

268. Zeyd zevcesi Hind'in üzerine Zeynep'i tezevvüc ettikten sonra Hind ben Zeynep'i müddet-i radâ'da irdâ' etmişim dese mücerred Hind böyle demekle radâ' sabit olur mu?

El-cevab: olmaz. Lakin Hind sika ise tenezzüh evlâdır.

269. Zeyd Hind'i tezevvüc ettikten sonra Zeynep ve Hatice, Âişe Zeyd ile Hind'i müddet-i radâ'da irdâ' etmişti diye ihbar eyleseler radâ' sabit olur mu?

El-cevab: olmaz. Lakin tenezzüh edip müfârakat evlâdır.

270. Hind nefsinin Zeyd'e tezvîc ettikten sonra Hind ben Zeyd'i müddet-i radâ'da irdâ' etmişim dedikte Zeyd inkâr edip radâ' sabit olmasa Hind kavli mücerrediyile kendini Zeyd'den tefrik ettirmeğe kâdire olur mu?

El-cevab: olmaz.

271. Zeyd, Hind için radâen kız karındaşımdır diye ikrar ettikten sonra Zeyd nefsinin tekzip edip Hind dahi Zeyd'i tasdik eylese Zeyd Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu?

El-cevab: olur.

II. BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

Salih b. Ahmed el-Kefevî, “*Fetâvâ-yı Ali Efendi*” nin -matbu ve meşhur olan- derlemesinde Ali Efendi’nin fetvalarını bir araya getirip her fetva ile ilgili ibareleri, güvenilir kitaplardan kaynak belirterek nakletmiştir. Bu kaynaklar “*Fetâvâ-yı Kâdîhân*”, “*el-Fetâva’l-Bezzâziyye*”, “*el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*”, “*Fetâvâ-yı Hindiyye*”, “*Cevâhiru’l-Fetâvâ*”, “*Zahîretü’l-Fetâvâ*”, “*Zübdetü’l-Fetâvâ*”, “*Umdetü’l-Fetâvâ*”, “*Hizânetü’l-Fetâvâ*”, “*Mecmûü’l-Fetâvâ*”, “*Câmiu’l-Fetâvâ*”, “*el-Kunyetü’l-Munye*”, “*ez-Zahîra*”, “*İmâdiyye*”, “*Şerhu’t-Tahavî*”, “*Şerhu’l-Vikâye*”, “*Gayetü’l-Beyan*”, “*Tenvîru’l-Ebsâr*”, “*el-İhtiyâr li-Ta’lîli’l-Muhtâr*”, “*Fethu’l-Kadîr*”, “*Câmiu’l-Fusûleyn*”, “*Muhtasar-ı Kudurî*”, “*Muhîtu’s-Serahsî*”, “*Mülteka’l-Ebhur*”, “*el-Bahru’r-Râik*”, “*Dürer ve Gurer*” ve “*el-Hidaye*” gibi Hanefi fikhına ait meşhur eserlerdir.

Bu eserlerden başlıcalarının muhtevaları ve İslam Hukuk Tarihi içerisindeki konumları hakkında kısaca bilgi vermek ve hangi fetvalara kaynak teşkil ettiğini incelemek istiyorum.

1. *Fetâvâ-yı Kâdîhân (el-Fetâva’l-Hâniyye)*¹²⁸

Kaynaklarda *el-Fetâva’l-Hâniyye* veya kısaca *el-Hâniyye* olarak da anılan bu eser, Kâdîhân lakabıyla tanınan Ebü’l-Mehâsin Fahrüddin Hasan b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî el-Fergânî (592 / 1196)’nin yazdığı, Hanefî mezhebinde yazılan en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir. “Musannif dedi” gibi ifadelerden imlâ yoluyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Fetva verme usulüyle ilgili kısa bir girişle başlayan ve klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre düzenlenen eserde sıkça vuku

¹²⁸-Özel, Ahmet, a.g.e., s. 56; Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1227; Serkis, a.g.e., I, 498, a.mlf., “*Kâdîhân*” md., DİA, XXIV, 121-123.

bulan meseleler toplanmış, Hanefi imamlarıyla mütekaddimin ve müteahhirin ulemanın fikirlerine yer verilmiştir. İlmî kıymeti, üslubunun güzelliği ve muhtevasının özlü oluşu bakımından çok tutulan daha sonraki eserlerde ve özellikle “*el-Fetâva'l-Hindiyye*”de sık sık anılan Fetâvâ Kâdfihân'ın çeşitli baskıları yapılmıştır.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır¹²⁹: 3, 12, 14, 17, 20, 21, 38, 41, 44, 45, 48, 52, 72, 77, 78, 79, 83, 90, 91, 92, 93, 97, 104, 120, 121, 122, 123, 124, 143, 144, 146, 154, 155, 158, 163, 164, 167, 171, 175, 183, 192, 193, 203, 218, 222, 223, 224, 226, 228, 232, 233, 258, 262, 263, 266, 267, 269.)

2. *El-Hidaye*¹³⁰

Özellikle Osmanlılar zamanında çok itibar gören meşhur Hanefi fıkıh kitabıdır. Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebubekir b. Abdilcelil el-Merginani (593 / 1197)'nin Muhammed b. Hasan eş-Şeybani(189 / 805)'nin “*el-Camiu's-Sağîr*” ve Kuduri (428 / 1037)'nin “*el-Muhtasar*”ında mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı *Bidayetü'l-Mübtedi* adlı eserinin şerhidir. *Bidayetü'l-Mübtedi*'yi önce Kifayetü'l-Müntehi adıyla şerh etmeye başlamış, ancak eser büyük bir hacme ulaşınca ikinci bir şerh daha yazmıştır. Yani “*el-Hidaye*”, müellifi tarafından *Bidayetü'l-Mübtedi* ismindeki kendi eserine yazılan şerhin adıdır. 56 bölümden oluşan eserde meseleleri ele alırken önce Ebu Hanife'nin sonra da talebeleri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünü veren müellif zaman zaman Züfer b. Hüzeyl'in görüşüne de temas etmiştir. Merginani'nin on üç yıllık bir emekle tamamladığı bu esere 60 civarında şerh ve haşiye yazılmıştır. Hidaye üzerine Ebussena Mahmud, Bâberti, Cürçânî, İbnü'l-Hümmam ve Osmanlı âlimlerinden Kara Yakub, Musannifek, İbn-i Kadî-i Ayasluğ'un şerhleri , Hüsam Çelebi'nin ta'lîki vardır.

¹²⁹-Burada tarafımızdan verilen rakamlar, çalışmamızın temelini oluşturan ve çeviri yazımını yaptığımız Nikah bölümündeki fetva numaralarına işaret etmektedir.

¹³⁰-Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s.57.; Serkis, Yusuf Elyan, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, II, 1739-1740.; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, II, 2031-2040.; Kallek, Cengiz, “*el-Hidaye*” md., DİA, XVII, 471.; Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi Hukuk Çalışmaları, Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, s. 48-49.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 5, 9, 16, 49, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 109, 110, 112, 117, 126, 129, 141, 148, 149, 186, 187, 188, 190, 194, 244, 246, 252.)

3. *El-Fetâva't-Tatarhâniyye*¹³¹

Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Feridüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî (786 / 1384)'nin fıkha dair Arapça eseridir. Delhi Türk Sultanlarından III. Firuz Şah Tuğluk'un hükümdarlığı döneminde muhtemelen 777 yılında kaleme alınarak Tatar Han'a takdim edilmiştir. Hanefî fıkhnın klasik furû kitaplarında takip edilen sisteme göre ve Merginani'nin el-Hidaye adlı eseri örnek alınarak düzenlenen eserin başında ilmin önem ve faziletine dair bir bölüm bulunmakta, ardından da taharetten ferâize kadar furûun bütün konuları ele alınmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde bir çok yazma nüshası mevcuttur. (Süleymaniye Ktp., Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi, nr. 412-415; Şehit Ali Paşa, nr. 1033-1036; Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 386/1-4.) Kaynaklarını *el-Muhîtü'l-Burhanî*, *ez-Zahîre*, *Fetâvâ-yı Kâdîhân* gibi Hanefî mezhebinin o dönemde meşhur olan fıkıh kitapları teşkil eder.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 50, 56, 61, 98, 102, 142, 147, 168, 182, 212.)

4. *Câmiü'l-Fusûleyn*¹³²

Bedreddin Simavi (823 / 1420)'nin İslam Hukukuna dair Arapça eseridir. Mecdüddin el-Usrûşenî(632 / 1235)'nin *el-Fusûl*'ü ile Zeynüddin el-Merginani(670 / 1271)'nin "*Fusûlü'l-İhkâm fî usûli'l-Ahkâm*" adlı eserinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Müellif bu iki eseri özetlerken bunlarda bulunan tekrar ve ayrıntıları, ayrıca Merginani'nin "*Fusûlü'l-İhkâm*"ındaki"feraiz" bölümünü esere almamış; gerekli gördüğü yerlerde ise ilavelerde bulunarak kendi görüşünü belirtmiştir. *Câmiü'l-Fusûleyn* bu iki eserin dörtte bir hacminde olup kırk fasıldan ibarettir. İlk on altı faslı kaza ve muhakemeye geriye kalanı muâmelata dairdir. Özellikle kaza ve fetva ile ilgili meseleleri ele alması sebebiyle uzun süre müftü ve kadıların müracaat

¹³¹-Özel, Ahmet, a.g.e., s. 85.; Koca, Ferhat, "*el-Fetâva't-Tatarhâniyye*" md., DİA, XII, 446-447.; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, V, 52.

¹³²-Bardakoğlu, Ali, "*Câmiü'l-Fusûleyn*" md., DİA, VII, 108-109.; Cici, Recep, a.g.e., s. 100-104.; Serkis, *Mu'cem*, I, 210.; Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 566,567; Bedreddin Simavi, *Câmiü'l-Fusûleyn*, I,II.

kitabı olmuş, Mecelle'nin de kaynakları arasında yer almıştır. Câmiü'l-Fusûleyn, Usrûşenî'nin "*Camîu's-Sığar*", Zenbilli Ali Efendi'nin "*Âdâbü'l-Evsiya*" adlı eserleri ve Necmeddin er-Remlî'nin "*el-Le'alid-dürriyye*" siyle birlikte iki cilt halinde basılmıştır.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 13, 25, 26, 139, 153, 170, 205, 206, 238.)

5. *El-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*¹³³

Hâfızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmî el-Bezzâzî (827 / 1424), asıl adı *el-Câmiü'l-Vecîz* olan ve *Fetâva'l-Kerderî* diye de bilinen bu meşhur eserini Anadolu'ya gitmeden önce 812 yılında bitirmiştir. Eserde ilk Hanefî imamlarının görüşleriyle daha sonraki devirlerde Hanefî alimler tarafından verilen fetvalar, muteber kitaplardan özetlenerek derlenmiştir. Gerek İmam Ebu Hanife ve talebelerinin, gerekse sonraki alimlerin görüşlerini verirken bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunarak fetvaya uygun tercihler yapması Bezzâzî'nin ilmî kudretini göstermektedir. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye niçin önemli meseleleri toplayan bir kitap telif etmediği sorulduğunda "*el-Bezzâziyye*" varken böyle bir şey yapmaktan haya ederim" cevabını vermiştir. Bir çok yazma nüshası bulunan eser birkaç defa basılmıştır.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 6, 7, 8, 10, 48, 63, 90, 94, 105, 145, 152, 161, 174, 181, 216, 217, 231, 234, 237, 265.)

6. *Fethu'l-Kadîr*¹³⁴

Hidaye'nin önemli şerhlerinden biri olan bu eser İbnü'l-Hümmam (861 / 1457)'a ait olup daha çok hadisleri değerlendirmesi ve hükümleri delillendirme tarzı bakımından dikkat çeker. *El-Hidaye*'nin en geniş hacimli şerhlerinden biridir. Telifine 829 yılında başlanan ve müellifin vefatıyla eksik kalan eser, "Kitabü'l-Vekale" den itibaren Kadızade Ahmed Şemseddin tarafından "*Netâicü'l-Efkâr fi*

¹³³-Özel, Ahmet, a.g.e., s. 92.; Serkis, *Mu'cem*, I, 555.; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, I, 242.; Özel, Ahmet, "*Bezzâzî*" md, DİA, VI, 114.

¹³⁴-Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 97.; Kallek, Cengiz, "*el-Hidaye*" md., DİA, XVII, 473.

keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr” adlı eserle tamamlanmıştır. Eserin çok sayıda baskısı yapılmıştır.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 37, 53, 67, 186, 197, 216, 235.)

7. *Dürer ve Gurer*¹³⁵

Her iki eser de tanınmış Osmanlı Hukukçusu ve Şeyhülislam Molla Hüsrev (885 / 1480)'e aittir. Molla Hüsrev, önce Hanefi Fıkıh kitaplarını esas alarak kısaca “*Gurer*” diye meşhur olan hukuk metni “*Gurerü'l-Ahkâm*”ı hazırlamıştır. Daha sonra müellif bizzat bu eserini şerh ederek “*Dürerü'l-Hükkâm fî şerhi Gureri'l-Ahkâm*” adlı eserini meydana getirmiştir. Kısaca “*Dürer*” adıyla bilinen eser, bütün Osmanlı medreselerinde şerh ve hâşiyeleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulmuş, Osmanlı mahkemelerinde en çok müracaat edilen bir kaynak olmuştur. Hanefi mezhebindeki muteber görüşler esas alınarak telif edilen *Dürerü'l-Hükkâm*'ın tertibi diğer fıkıh kitaplarıyla benzemektedir. *Dürerü'l-Hükkâm*, daha sonra telif edilen bir çok fıkıh kitabına kaynaklık etmiş, uzun asırlar gerek müderris gerekse kadıların başvurduğu bir müracaat kitabı olmuş, asırlarca “*Mülteka'l-Ebhur*” ile birlikte Osmanlı Devletinin yarı resmî hukuk külliyatı olarak kabul edilmiştir. Bir çok şerh ve hâşiyesi olan eserin defalarca baskısı yapılmıştır.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 1, 18, 22, 33, 34, 37, 54, 62, 64, 69, 70, 71, 73, 75, 84, 85, 89, 96, 100, 116, 118, 119, 131, 132, 133, 135, 137, 140, 151, 160, 162, 171, 184, 189, 191, 202, 213, 241, 248, 250, 253, 255, 256, 257, 264.)

8. *Multeka'l-Ebhur*¹³⁶

Tanınmış Hanefî fıkıh alimi Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî (956 / 1594)'nin Osmanlı medreselerinde okutulan meşhur fıkıh el kitabıdır. “*Muhtasaru'l-Kudurî*”, “*el-Muhtâr*”, “*Kenzü'd-Dekâik*”, ve “*el-Vikâye*” gibi meşhur Hanefî fıkıh kitaplarına dayanılarak telif edilmiştir. Şeyhzade Abdurrahman b. Muhammed (1078 / 1667), *Multeka'l-Ebhur*'u şerh ederek “*Dâmâd*” adıyla

¹³⁵-Özel, Ahmet, a.g.e., s. 102.; Akgündüz, Ahmet, “*Dürerü'l-Hükkâm*” md., DİA, X, 27-29.; Cici, Recep, a.g.e., s. 208.; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zumun*, I, 747.

¹³⁶-Özel, Ahmet, a.g.e., s. 114-115.; Serkis, a.g.e., I, 13, II, 1170; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 64.; Brockelmann, *GAL*, I, 478, II, 570.

meşhur olan “*Mecmau’l-Enhur*”u yazmıştır. Multeka’nın bir çok baskısı yapılmıştır. (İstanbul, 1252, 1258, 1260, 1316,1325 ...)

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 23, 26, 27, 28, 35, 40, 95, 113, 114, 125, 128, 156, 173, 219, 221, 247, 259, 260.)

9. *El-Bahru’r-Râik*¹³⁷

Zeynüddin İbn Nüceym (970 / 1563) tarafından “*el-İcaretü’l-Faside*” bahsine kadar yazılmış olan Ebu’l-Berekât en-Neseî (710 / 1310)’nin *Kenzü’d-Dekâik* adlı eserinin şerhidir. Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî el-Kâdiri bir tekmile, İbn Abidin, “*Minhâtü’l-Hâlik ale’l-Bahri’r-Râik*” adıyla bir haşiye yazmıştır. Eser bu haşiye ile birlikte basılmıştır.(I-VIII,Kahire, 1311,1323) İbn Nüceym, kitabının başında yazılış maksadını açıklarken *Kenzü’d-Dekâik*’in en iyi şerhi olan “*Tebyinü’l-Hakâik*”te hilâfiyat üzerinde çok durulmasına rağmen metnin izahının tatminkâr bir şekilde yapılmadığının söyler. Bu eksikliği fetva mecmuaları ve şerhlerden tamamlamayı amaçlayan İbn Nüceym, atıflarda bulunduğu kaynakların bir listesini kitabın başında verir. Ayrıca konuları incelerken de kaynaklarını belirterek bunlardan iktibaslarda bulunur. Böylece kendi zamanına kadar ki Hanefî fıkıh kitaplarının bir özetini meydana getirmiştir.

(Bu eserden nakledilen fetvalar şunlardır: 51, 55, 57, 58, 60, 61, 65, 87, 127, 136, 138, 150, 176, 177, 178, 180, 225, 270.)

Ayrıca mevcut fetvaları, devrin diğer fetva kitaplarından Minkârizade Şeyhülislam Yahya Efendi(1084 / 1677)’nin fetvalarını ihtiva eden ve Muhammed Hızır Atâullah tarafından derlenen “*Fetâvâ-yı Atâullah*”¹³⁸; Şeyhülislam Menteşzade Abdurrahim Efendi(1128 / 1715)’nin fetvalarını ihtiva eden ve Seyyid Muhammed Rasim tarafından derlenen “*Fetâvâ-yı Abdurrahim*”¹³⁹; Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi(1130 / 1717)’nin fetvalarını ihtiva eden ve Muhammed Fikhî el-

¹³⁷-Katip Çelebi, a.g.e., II, 1515-1517; Serkis, a.g.e., II, 1853; Özel, Ahmet, a.g.e., s. 72; Yaman, Ahmet, “*Kenzü’d-Dekâik*” md., DİA, XXV, 261-262.; Brockelmann, GAL, II, 251.

¹³⁸-Atâullah Muhammed Hızır, *Fetâvâ-yı Atâullah*, İst. Mft. Ktp nr. 144.

¹³⁹-Muhammed Rasim, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, İst. Mft. Ktp., nr. 137.

Aynî tarafından derlenen “*Behcetü'l-Fetâvâ*”¹⁴⁰ ve Şeyhülislam Erzurumlu Feyzullah Efendi(1115 / 1703)'ye ait “*Fetâvâ-yı Feyziyye*”¹⁴¹-ki son iki eser dört muteber kitaptandır-'nin aynı bölümleriyle kıyaslama yaparak farklılıklarını araştırmaya çalıştık.

Yaptığımız inceleme sonucunda Çatalcalı Ali Efendi'nin Hanefi mezhebindeki görüşlerle fetva verdiğini; tartışmalı konularda bazen Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini de zikrederek İmam Azam'ın görüşünü tercih ettiğini bazen de görüşleri belirttikten sonra zamanın şartlarına en uygun olan görüşü tercih ettiğini; yukarıda incelediğimiz fetvalara kaynak teşkil eden eserlerin tamamının Hanefi mezhebindeki meşhur ve muteber eserler olduğunu binaenaleyh *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin de Osmanlı Fetvâhânesinin en muteber kabul ettiği dört fetva kitabı arasında yer almasında söz konusu nedenin önemli bir yere sahip olduğunu gördük.

Minkârizade Şeyhülislam Yahya Efendi(1084 / 1677)'nin fetvalarını ihtiva eden “*Fetâvâ-yı Atâullah*”ı incelediğimizde Hanefi mezhebinin görüşlerine yer verildiğini gördük. Örnek: “*Zeyd, zevcesi Hind'i talkâ-i vahide ile tatlıke Amr'ı tevkiil ettikte Amr Hind'i talakât-ı selâse ile tatlık eylese Hind'e talak vaki olur mu? El-Cevap: İmam Azam katında olmaz.*”¹⁴²

Şeyhülislam Menteşzade Abdurrahim Efendi(1128 / 1715)'nin fetvalarını ihtiva eden “*Fetâvâ-yı Abdurrahim*”i incelediğimizde Hanefi mezhebinin, dolayısıyla İmam Azam, İmam Muhammed, İmam Ebu Yusuf görüşlerine yer verildiğini gördük. Örnek: “*Zeyd-i zimmînin zevcesi Hind-i nasraniyye şeref-i İslam'la müşerref olmakla Zeyd'e İslam arz olundukta Zeyd ibâ etmekle hâkim ibâsına hüküm ve Hind'i Zeyd'den tefrik ettikten sonra Hind nefsinin Amr-ı müslime tezvîc ettikte Hind'e iddet lazıme olur mu? El-Cevap: İmam Ebu Hanîfe aleyhi'r-rahme kavli üzere olmaz.*”¹⁴³

¹⁴⁰-Muhammed Fikhî el-Aynî, *Behcetü'l-Fetâvâ*, İst. Mft. Ktp., nr. 65.

¹⁴¹-*Fetâvâ-yı Feyziyye*, İst. Mft. Ktp., nr. 94.

¹⁴²-Atâullah Muhammed Hızır, *Fetâvâ-yı Atâullah*, v. 110 b.

¹⁴³-Muhammed Rasim, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, I, 435.

Ayrıca diğler muteber eserler olan “Behcetü’l-Fetâvâ” ve “Fetâvâ-yı Feyziyye” ile karşılaştırmalı incelediğimizde birbirini nakzeden, birbirine ters düşen çelişkili ifadelere rastlamadık. Dolayısıyla fetvaların geçerliliği konusundaki kanaatimiz pekişmiş oldu. Kanımızca eğer fetva kitapları arasında böylesine çelişkili bir durum, bir tenakuz söz konusu olsaydı muteber kabul edilmeleri mümkün olmazdı. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi(1130 / 1717)’nin fetvalarını ihtiva eden “Behcetü’l-Fetâvâ”yı incelediğimizde açıkça İmam Azam, Ebu Yusuf, ve İmameyn’in görüşüne göre fetva verildiği gibi mezhebdaki zayıf görüşlere de yer verildiğini gördük. Örnek: “*Hâmil olmayan Hind-i nasraniyyenin zevci Zeyd-i zimmi fevt olduktan sonra itikatlarında iddet olmamakla birkaç gün mürurunda Hind nefsinin lede’ş-şuhûd Amr-ı müslime tezvîc eylese, mahallesi imamı mücerred kable tamamı iddet ere vardı deyu Hind’i Amr’dan tefrik ettirmeğe kadir olur mu? El-Cevap: olmaz.*”¹⁴⁴

Şeyhülislam Erzurumlu Feyzullah Efendi(1115 / 1703)’ye ait “Fetâvâ-yı Feyziyye”ye baktığımızda bu eserde de diğlerleri gibi Hanefî mezhebinin görüşleri ile fetva verildiğini gördük. Tartışmalı konularda konunun ihtilafı olduğu belirtildikten sonra İmam Azam Ebu Hanife’nin görüşü tercih edilerek fetva verilmiştir. Örnek: “*Zeyd radâen kız karındaşı Hind’i tezevvüc ve haram idüğünü bilip vat’ eylese Zeyd’e ne lazım olur? El-Cevap: Mesele hilâfiyedir. İmam Azam katında had lazım olmaz tefrîk ve ta’zir şedîd lazım olur.*”¹⁴⁵

¹⁴⁴-Muhammed Fikhî el-Aynî, *Behcetü’l-Fetâvâ*, v. 43 b.

¹⁴⁵-Fetâvâ-yı Feyziyye , v. 66 a.

SONUÇ

Bu çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. Çatalcalı Ali Efendi, Osmanlı Meşihat makamının kırk üçüncü şeyhülislamı olup ilim ve fazilet sahibi, vakur ve seciyeli bir zattır.
2. Sultan IV. Mehmet ve II. Ahmet zamanında şeyhülislamlık yapmıştır. Toplam meşihat süresi yaklaşık on üç sene dört ay gibi uzun bir dönemi kapsamıştır.
3. Şeyhülislamlığı zamanında vermiş olduğu isabetli kararları dolayısıyla ulema ve kadılar tarafından fetvaları muteber tutulmuştur.
4. Hiç kimseyi işine müdahale ettirmemiştir. [Ali Efendi'nin çağdaşı olan tarihçi Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa, onu tesir altında kalan bir şahsiyet olarak nitelendirmekteyse de diğer kaynaklarda bu kanaati teyit edici şeylere rastlamadık.]
5. Tarikatla da ilgilenmesi sebebiyle “mecmaü'l-bahreyn” (iki denizin birleştiği yer) sıfatıyla anılmıştır.

6. “*Fetâvâ-yı Ali Efendi*” adlı eseri Osmanlı Fetvâhânesinin muteber kabul ettiği dört fetva kitabından biridir. (diğerleri *Behcetü’l-Fetâvâ*, *Neticetü’l-Fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*.)
7. Eser, Ali Efendi henüz hayatta iken derlenerek, soru-cevap şeklinde düzenlenmiş; fetvalara ekseriyetle “*el-cevap: olur*” ya da “*el-cevap: olmaz*” biçiminde kısa cevaplar verilmiş, bunların delillerine yer verilmemiştir.
8. Eser, klasik fıkıh kitaplarındaki gibi “kitab” ve “bâb”lara göre düzenlenmiş ve elli üç bölümden oluşmuştur. Kitapta bölüm başlıkları Arapçadır.
9. Ali Efendi, bazı fetvalarında devrin şartlarını da göz önünde bulundurmıştır.
10. Fetvaların içeriğine, konularına, problemlere ve bunlara verilen cevaplara bakıldığında devrin içinde bulunduğu dinî hayata ışık tutacak bir kaynak, sosyal ve kültürel değerlere yol gösterici bir rehber olduğu anlaşılmaktadır.
11. *Fetâvâ-yı Ali Efendi* ve devrin diğer muteber eserleri olan “*Behcetü’l-Fetâvâ*” ve “*Fetâvâ-yı Feyziyye*” arasında birbirini nakzeden, çelişkili ifadeler rastlamadık.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1988.

Adıvar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, 1969.

Ahıskalı Ahmed Efendi, *Nukûlü Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Pertevpaşa, nr.218.

Ahmet Lütü Efendi, *Tarih-i Lütü*, Lütü Tarihi, Ankara, 1991.

Ahmet Rıfat Efendi, *Devhatü'l-Meşayih Maa zeyl*, (Tıpkı basım), İstanbul, 1978.

Akgündüz, Ahmet, "*Dürerü'l-Hükkâm*" md, DİA, İstanbul, 1994.

Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 1998.

Albayrak, Sadık, *Şeriattan Laikliğe*, İstanbul, 1977.

Altınsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara, 1972.

Ali Emiri Efendi, “*Meşihat-ı İslamiye Tarihçesi*”, *İlmiye Salnâmesi*, Matbaa-i Amire, 1334.

Âmidî, Seyfüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1967.

Atâullah, Muhammed el-Hızır, *Fetâvâ-yı Atâullah*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr., 144.

Atar, Fahrettin, “fetvâ” md. DİA, İstanbul, 1995.

_____, *İslam Adliye Teşkilatı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara, 1999.

_____, “İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı” *Diyanet Dergisi*, c.XV. sy. 4, 1976.

Baltacı, Cahit, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, Teşkilat-Tarih*, İstanbul, 1976.

Bardakoğlu, Ali, “*Câmiü'l-Fusûleyn*” md., DİA, İstanbul, 1993.

Bedreddin, Simavi, *Câmiü'l-Fusûleyn*, I,II, Kahire, 1300.

Berki, Ali Himmet, *İslam Şeriatinde Kazâ (Hüküm ve Hakimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi*, Ankara, 1962.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye Ve Istılahat-i Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1967.

Boyacıoğlu, Ramazan, *Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1992.

Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I, II, Leiden, 1943-1949.

Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları, Kuruluştan Fatih Devrinin Somuna Kadar*, Bursa, 2001.

- Çatalcalı Ali Efendi**, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 1070.
- _____, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nr.1610.
- _____, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 1204.
- _____, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi, nr. 164.
- _____, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Süleymaniye Ktp. Hasib Efendi, nr. 178.
- _____, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, (1c' de 2c.) Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1893.
- Danışmend**, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1925.
- Doğan**, Mehmet , *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1990.
- Dursun**, Davut, *Yönetim- Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İstanbul, 1989.
- Düzenli**, Pehlül, *İstanbul Müftülüğü Kütüphanesinde Bulunan Meşihat Fetvaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 1995.
- Eraslan**, Sadık, *Şeyhülislamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 1989.
- Erdoğan**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.
- Ertan**, Veli, *Tarihte Meşihat Makamı, İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, İstanbul, 1969.
- Esad**, Mahmud, *Telhîs-u Usûli'l-Fıkh*, İzmir, 1313.
- Fındıklılı Silahdar Mehmed Ağa**, *Tarih*, (nşr. Ahmed Refik), I-II, İstanbul, 1928.
- Hacevî**, Muhammed b. El-Hasan el-Hacevî es-Sa'lebî el-Fâsî, *el-Fikru's-Sâmî fi Târihi'l-Fıkhî'l-İslami*, Kahire, 1396.

Hamidullah, Muhammed, “İslam Hukukunun Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tetkik”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. VI, 1975.

_____, *İslam Peygamberi*, (trc.Salih Tuğ), İstanbul, 1993.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Y.Y. Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, ts.

İbni Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ts.

İlmiye Salnâmesi: birinci defa: Osmanlı İlmiye teşkilatı ve Şeyhülislamlar, (Haz: Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş), İstanbul, 1998.

İpşirli, Mehmet, “Bâb-ı Meşihat” md. DİA., İstanbul, 1994.

_____, “İlmiye” md. DİA., İstanbul, 2000.

_____, “Çatalcalı Ali Efendi” md., DİA., İstanbul, 1993.

İstanbul Ansiklopedisi, yy., ts.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1988.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunun*, (Haz: Hacı Halife Mustafa b. Abdullah), Dersaadet, 1310.

Kallek, Cengiz, “Fetâvâ-yı Ali Efendi” md., DİA., İstanbul, 1995.

_____, “el-Hidaye” md., DİA, İstanbul, 1998.

Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989.

Kaydu, Ekrem, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı,” Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, sy. 2, 1977.

Kazıcı, Ziya, *İslam Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1982.

_____, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1999.

Kefevî, Salih b. Ahmed, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I-II, İstanbul, 1891.

- Kehhâle**, Ömer Rızâ , *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Beyrut ts.
- Koca**, Ferhat, "*el-Fetâva't-Tatarhâniyye*" md, DİA, İstanbul, 1995.
- Kramers**, J.H., "*Şeyhülislam*" md., İA, İstanbul, 1993.
- Mardin**, Ebü'l-ulâ, *Huzur Dersleri*, İstanbul, 1951.
- Muhammed Fikhî El-Aynî**, *Behcetü'l-Fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 65.
- Mustafa Nuri Paşa**, *Netâyicü'l-Vukuât*, İstanbul, 1327.
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi**, *Devhatü'l-Meşayih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, İstanbul, 1978.
- Özel**, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara, 1990.
- _____, "*Bezzâzî*" md., DİA, İstanbul, 1992.
- _____, "*Kâdîhân*" md., DİA, İstanbul, 2001.
- Öztuna**, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul, 1986.
- Öztürk**, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul, 1973.
- Pakalın**, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1993.
- Râğıb El-İsfehânî**, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1986.
- Sava Paşa**, *İslam Hukuku Nazariyatı Üzerine Bir Etüt*, 1892.
- Seyyid Muhammed Rasim**, *Fetâvâ-yı Abdurrahim*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 136.
- Serkis**, Yusuf Elyan, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, I-II., Kahire, 1928-1930.
- Tirmizî**, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul, 1981.

Ural, İbrahim, *Şeyhülislam Fetvaları-Çatalcalı Ali Efendi* (Sadeleştirme), 1995, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Ankara, 1954.

_____, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal*, İstanbul, 1941.

Yaman, Ahmet, “*Kenzü’ d-Dekâik*” md., DİA, İstanbul, 2002.

Yücel, İrfan, “*Diyanet İşleri Başkanlığı*” md. DİA., İstanbul, 1994.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer-ü A’lâmi’n-Nübelâ*, Beyrut, 1986.

Zirikli, Hayruddin, *el-A’lâm Kamusu Teracim ve Müstedreki*, I-X, Beyrut, 1954-1959.